

A magyar nyelv árja és kaukázusi elemei.

[MUNKÁCSI BERNÁT. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I.]

(Első közlemény.)

Elégtétellel tartozom MUNKÁCSINAK. A vita hevében elragadtattam magamat, egy cikkem végén egy pár gúnyos szóval ecseteltem az első benyomást, a melyet M.-nak az a nagy műve rám tett, a melyben nyelvünknek vagy 600 szavát árja vagy kaukázusi eredetűnek bizonyítja. Cikkem október végén készült el, de helyszíke miatt csak ez év elején jelenhetett meg (I. Nyr. 32: 35—43. l.); ezt az időt arra használtam, hogy M. könyvét, a melyben eddig csak lapozgattam, rendszeresen és a legnagyobb figyelemmel elolvassam és egyébiránt is lehetőleg tájékozódjam azon a téren, a melyen M. fejtegetései mozognak. Minthogy azonban a most meginduló cikksorozat hosszúra fog nyúlni és nagy időközökben fog megjelenni, rá fogok még ezután is érni, hogy egyre nagyobb meg nagyobb területet vonjak megfigyeléseim körébe. A föladat rendkívüli nehézségeivel tisztában vagyok és egy perczig sem tagadom, hogy ismereteim most, mikor első cikkeimet leírom, semmi arányban sem állanak a föladat nagyságával. Mert M. nemcsak egy egész rakás nyelvből, nyelvjárásból, tájszólásból szedi adatait, de rendszeren a legnagyobb általánosságban mutat csak rá a magyar szó forrására, úgy hogy a legtöbb esetben nem tudjuk, hogy melyik nyelvben kell tulajdonképpen a magyar szó ősmintáját keresnünk, milyen vidéken, milyen időtájt történhetett az átvétel. Jól jellemzi ezt a nagy bizonytalanságot, ezt a majdnem ijesztő általánosságot egy mondat, a melyet a *czakó* cikkben olvasunk:

«Látni való, hogy itt ugyanazon szónak, illetőleg képzett származékainak különböző korokban, különböző nyelvek és nyelvjárások révén történt sok irányú vándorlásával van dolgunk, melynél bajos tüzetesen megállapítanunk, hogy miként, hol és mikor történt az átvételt egyik nyelvből a másikba.» (186. l.)

Némelykor úgy látszik, mintha M. maga sem akarna kézzelfogható eredményeket fölmutatni, mintha a rég letűnt idők homá-

lyában csak tapogatva járna és nagy általánosságban kijelölne itt is, ott is valamit, a mi valamikor hosszú-hosszú fáradságos kutatások és mindenesetre csak a legapróbb részletekbe bocsátkozó vizsgálat után talán ki lesz nyomozható, de rendesen megfelelkezik erről és a nyert eredményekben annyira bizik, hogy más czikkeiben úgy utal rájuk, mint kétségtelen igazságokra. Én fejtegetéseimben meg akarom világítani, hogy M. milyen eszközökkel dolgozott, milyen forrásokat használt, mennyire értette őket, milyen mélyen hatolt a nyelvek történetébe és szellemébe, a melyekből nemcsak százzszámra idéz kész szokat, hanem a melyeknek szavait részekre is bontja, magyaráztatja, úgy, mintha szerkezetüket, múltjukat és jelenüket alaposan ismerné. A mit most még meg nem értek, azt vagy őszintén meg-fogom vallani, vagy későbbre hagyom, hátha idővel ismereteim gyarapodásával arról is önálló itéletet alkothatok magamnak; minden lépéssel, a melyet előbbre teszek, reményem, nyelvésztársaim egyre tisztább képet fognak nyerni, hogy M. milyen módon jutott az ő eredményeihez, hogy azokkal mennyire lehet vagy talán kell is számolnunk.

Már itt is rá kell mutatnom egy körülményre, a mely egy egész sor tévedésnek kútforrása lehet. M. a magyar szokat nemcsak az árja nyelvekből, azaz szanszkrit, zend, perzsa, osszét stb. nyelvből idézett szókkal hasonlítja össze, hanem sűrűn, azt lehetne mondani előszeretettel folyamodik a kaukázusi nyelvekhez is, olyan nyelvekhez, a melyeknek még jelen állapotáról is csak igen fogyatékos ismereteink vannak, hát még fejlődésükről, múltjukról, egymáshoz való viszonyukról! E nyelvekről M. nem sokkal többet tud, mint a mit egy dilettáns művében talált: ERCKERT orosz tábornok *Die Sprachen des kaukasischen Stammes* 1895-ben kiadott munkája a főforrása, ennek minden sajtóhibáját, tévedését, néha ugyancsak nagy tévedéseit híven lemásolja, még akkor is, mikor a legkisebb fáradságába sem került volna az eredeti forrásokhoz fordulni és ERCKERT adatainak hitelességét megvizsgálni. Hogy példát mondjak, M. még a grúz nyelv adatait is mind abban az elferdített alakban közli, a melyben ERCKERTnél találni, pedig e legfontosabb kaukázusi nyelvről, a melynek több mint 1000-éves irodalma van, könnyen találhatott volna szótárt, nem is egyet, hanem többet is. Azt mondom, grúz szótárt csak találhatott volna, ha már nem tartotta ezt a nyelvet arra érdemesnek, hogy annyira a mennyire megtanulja, hogy legalább egy kaukázusi nyelvről némi fogalma legyen, mikor nagy munkájában olyan kiváló szerepet juttat a kaukázusi nyelveknek, mikor gyakran a magyar szót úgy véli megfejthetőnek, hogy a tót pl. a perzsa nyelvből magyarázza, képzőt hozzá pedig a kaukázusi nyelvekben keres, mikor magukat a kaukázusi szokat részekre bontja, elől is levág belőlük valamit, hátul is, a mint éppen jónak látja. Pedig egyetlenegy kaukázusi

nyelvet közelebbről nem ismer, magában ERCKERTben is csak addig bízik, míg anyagot talál benne ötleteinek támogatására, akkor, igaz, vakon követi, de az előszóban legalább azt sejteti velünk, hogy munkáját nem tartja valami mélyre menőnek. Ott ugyanis azt mondja:

«Az árja nyelvek köréből vett idézeteimet s fejtegetéseimet korunk legnagyobb szaktekintélyeinek műveiből merítettem, minden egyes esetben megjelölve a forrást, honnan valók. Főkép oly adatok szerepelnek e területről hasonlításaimban, melyeknek története is világos akár a nyelvemlékek, akár a nyelvrokonság révén. Nem volt módom e szempont követésére a kaukázusi nyelveknél, melyeknek egybehasonlító vizsgálataihoz csak ERCKERT műve nyújt kevés és nem eléggé megbízható előmunkálatot.» (IV. I.)

Csakhogy ERCKERT munkájában nem az a legnagyobb baj, hogy nem hatol elég mélyen a kaukázusi nyelvek szerkezetébe, hiszen ezt tőle, nem nyelvésztől, senki sem várta; nagyobb baj az, hogy a nyers anyag meg nem bízható. Ez kéri már ott is, a hol az anyag pontos összeállítása a legkisebb nehézséget sem okozott volna, értem a grúz adatokat. A mi a többi közléseit illeti, nem támaszkodhatom saját ítéletemre, de hivatkozhatom olyan szakférfiúra, a ki ritkítja a párját egész Európában, SCHUCHARDTNA, a ki, igaz, első sorban szintén csak a grúz nyelvvel foglalkozott behatóan, de a többi kaukázusi nyelveket is belevonta mindig a dolgok legmélyére hatoló tanulmányainak körébe. Abban az értekezésében, a melyben a kaukázusi igék bonyodalmas szerkezetére egészen új világot derített (*Über den passiven Charakter des Transitivs in den kaukasischen Sprachen*. Sitzungsberichte phil. hist. Cl. CXXXIII. Bécs. 1895.), ERCKERT könyvéről így emlékezik meg: «Ausser diesem so erwünscht gekommenen, leider allzu druckfehlerreichen Werke...» I. I. Legújában pedig ADJARIAN *Étude sur la langue laze* című munkájáról írt érdekes ismertetésében ezeket olvassuk:

«Verschiedenes, was bei den Früheren steht, vermissen wir hier; von ERCKERT Gewährtes mit dem wenigsten Bedauern, wegen der Fehler, von denen sein Buch wimmelt (der Verf. gibt S. 2. f. eine kleine Blumenlese davon)», I. Wiener Zeitschrift f. d. Kunde d. Morgenlandes (= WZKM.), XVI : 380.

De bármennyire érdekes ránk nézve SCHUCHARDTNAK ERCKERT művéről mondott ítélete, mégis csak közelebbről érint az az ítélet, a melyet magáról MUNKÁCSI könyvéről mondott. A híres gráci tanár, a ki, tudvalevő dolog, éber figyelemmel kíséri különben is a magyar nyelvészek munkásságát, nyilván éppen kaukázusi tanulmányaival kapcsolatban kétszerte érdeklődött M. műve iránt és olyan ítéletet mondott róla, a mely én rám annál mélyebb hatást

tett, mert akkor került kezembe, mikor a Nyelvőrben immár nyomtatásban megjelent éles cikkem meg volt írva, el is volt küldve, és mikor a szerkesztő aggodalmaira azt feleltem, hogy szóról-szóra le kell azt nyomtatni vagy máshova adom. Hát bizony tagadhatatlan, hogy M. könyve, SCHUCHARDT véleménye szerint, korszakot alkotó. SCH. fájdalom, nem mondja meg, hogy miben látja a haladást, abba meg éppen nem bocsátkozik, hogy kijelölne egyes szókat vagy egész szócsoportokat, mondjuk a számneveket vagy fémneveket, a melyeknek a magyar nyelvbe való kerülésének útjait M.-nak talán sikerült világosabban megrajzolni, mint az eddigi kutatóknak. SCH. mindössze egyetlen-egy szónak, a *baglincza*, *pákeléncz*, *pakeléncs*, *paklincs* szónak szerinte meglepő hasonlóságára mutat rá egy a grúz nyelvben található *baylindža* szóval (a M.-nál olvasható *baglindžo* ERCKERTTŐL átvett hiba) l. 296. l., de szavának így is nagy súlya van, és mivel ismertetése nálunk nem igen olvasott folyóiratban, a fönt említett *Wiener Zeitschrift f. d. Kunde d. Morgenlandes*-ban jelent meg, kiírom a legfontosabb helyeket, hogy mindenki, a ki itélni akar M. könyvéről, pedig hát nyelvészeink e kötelesség alól ki nem vonhatják magukat, ezt is latba vethesse. SCH. így vélekedik:

«Die lange Einleitung (117 S.) gibt eine geschichtliche Darstellung der Vorarbeiten, über die M.'s eigene Arbeit dem Umfang und der Art nach weit hinausreicht. Es ist ein bisher mehr geahntes als erschautes Gebiet, in das und bis zu dessen Herzen er eingedrungen ist. Der Kühnheit, die hier nöthig war, hat sich methodische Gründlichkeit zugesellt . . . Dieser erste Band mit seinen 400 Artikeln ist nächst dem vor zwei Jahrzehnten erschienenen BUDENZ'schen Vergleichenden Wörterbuch der wichtigste Beitrag zu dem letzten der grossen magyarischen Wörterbücher, nämlich dem etymologischen, welches auf die schon veröffentlichten, das sprachgeschichtliche und das mundartliche, und das erst in Angriff genommene Grosse Wörterbuch folgen wird. Aber auch innerhalb der gesammten finnisch-magyarischen Sprachforschung nimmt M.'s Werk einen hervorragenden Platz ein; und seine Bedeutung ist schliesslich eine noch allgemeinere, indem es sich auf zwei andere grosse und wichtige Sprachgruppen erstreckt, und auf die Geschichte der betreffenden Völker selbst, d. h. soweit es sich um deren Wohnsitze und Kultur handelt.» (WZKM. XVI : 286. l.)

Mi, magyarok, büszkeséggel olvashatjuk e sorokat, és akad, reményem, majd közülünk nyelvész, a ki SCH.-nak ezt az ítéletét részletesen meg is okolja, a ki nekünk apróra és világos áttekintésben megmutatja, hogy M. művének érdeme tulajdonképpen miben rejlik, hogy melyek azok a pontok, a melyekben most tisztábban látunk, mint eddig. Engem a sok nagy hiba látása annyira kételkedővé tesz, szárnyamat annyira szegi, hogy nem tudom azt a

merész röpülést követni. Én tehát úgy akarok a végső föladathoz hozzájárulni, hogy gyenge tehetségemhez képest gyomlálgatni fogom a gazt, a mely e nagy munkában ugyancsak vigan burjánzik. Nekem gyakran volt alkalmam M.-nál olyan téren, a melyet alaposan ismerek, akkora fölületességet tapasztalni és ki is mutatni, hogy tölem utóvégre nem veheti rossz néven még SCHUCHARDT sem, a ki engem éppen a legutolsó hetekben nagy hálaára kötelezett, ha kétkedve fogadom véleményét és részletesen kifejtem aggodalmait. De mielőtt fejtegetéseimet megkezdem, előre küldöm azt a férfit, a ki évek óta azon fáradozik, hogy a kaukázusi nyelvek tárgyalásában új, tudományosabb irányt honosítson meg, előre küldöm magát SCHUCHARDTOT, a kinek M. művéről olyan nagy véleménye van. Hadd szóljon előbb ő M. — hibáiról, így azután talán az én szavamnak is több hitele lesz.

1. Schuchardt bírálata. SCH. csak a legnagyobb általánosságban szól M. könyvének jelességeiről, azután pedig áttér azokra a botlásokra, a melyek onnan származnak, mert M. a kaukázusi nyelveket nem ismeri és vakon követi ERCKERT meg nem bízható könyvét. E botlások néha egészen sajtáságos természetűek és különös világot vetnek M.-nak a kaukázusi nyelvek terén szerzett ismereteire. Így pl. mikor a magyar *lepke* szót az egyjelentésű vogul *lápáz*, osztják *lebéndé*, cseremisiz *lippé* szókkal egyetemben a kaukázusi nyelvekből emígy magyarázza: «rutul *lep-* : *lepxun* 'fliegen', szvanét *lip-* : *lipanal* id.», és a szvanét szóhoz ezt a jegyzetet írja: «A *-nal* végzet nom. verbale, mely egyszersmind infinitivus értékű, pl. *licv-nal* 'lachen (substantivum)', *ligne*, *lignal* steben (subst.)». Már pedig akár csak ERCKERT könyvéből is megtudhatta volna M., hogy *li-* a szvanét infinitivus jele, hogy tehát *lipanal* tője *p-*n kezdődik, nem is lehet azt *lip-anal* részekre bontani; az sem igaz, hogy «a *-nal* végzet nom. verbale», a végzet itt és a többi idézett esetekben is *-al*, mégis M. annyi súlyt vet az ő szófejtő ügyességére, hogy még a tartalommutatóba is fölveszi a «szvanét *-nal* nom. verb.»-t. csak hogy kárba ne vesszen (I. SCH. 291. l. és M. 443. meg 663. l.). Nem egészen érdektelen, szemben azzal a bátorsággal és biztossággal, a melylyel M. a szvanét szókat részekre bontja és magyarázza, szemügyre vennünk, hogy ő tulajdonképpen hol szerezte a szvanét nyelvnek azt az alapos ismeretét, a mely neki erre jogot ad. M. előtt volt mindössze 545 német szónak fordítása, 206 mondatocska, illetőleg mondatrész, ahhoz olvasott $2\frac{1}{2}$, mondd harmadfél lap nyelvtani tárgyalást, mindezt ERCKERNEK nem éppen mintaszerű könyvében; semmilyen más szvanét forrást nem használt! Ezt a keveset is olyan alaposan nézte át, hogy még az infinitivus fölismeréséig sem jutott el, pedig azt akár a II. k. 358. l.-ről is megtanulhatta volna.

A ki most már közelebről ismeri M. könyvét és tudja, hogy mikép szedi szét a magyar szókat és magyarazza a tőt valamely árja nyelvből, a szó végén hátramaradó hangot vagy hangokat pedig valamely kaukázusi nyelvből vagy csak egyáltalában a kaukázusi nyelvekből, mintha azok bizony egy egyöntetű nyelvcsaládot alkotnának, az elképzelheti, hogy mennyire megbízhatók az ilyen magyarázatok, ha M. még azt sem veszi észre, hogy egy kaukázusi nyelvben, a melyre száz meg százszor hivatkozik munkájában, mikép képződik az infinitívus, ámbár az a munka, a melyre kizárólag támaszkodik, csaknem 100 igét sorol föl egymásután infinitívusban és a szvanet ige következetesen *li-n* kezdődik, úgy hogy egészen lehetetlen azt hinni, hogy ez a *li-* az igetőhöz tartozik.

De térjünk át egy másik, hasonló esetre. M. főerőssége a *kenyér* szó magyarázatánál a mingrél *adëkomali, odëkumali* «speise», a melyet önkényesen *adë-komali, odë-kumali* részekre bont, a mit olyannyira csalhatatlan műveletnek tart, hogy a következő lapon már «a mingrél *kumali, komali*» szóval találkozunk. SCH. részletesen és teljesen meggyőzően mutatja ki, hogy M. a *kenyér* szót nem kevesebb mint három egymással semmi összefüggésben nem álló kaukázusi szóból magyarazza, és hogy a mingrél szó *o-ëkomali*-nak választandó el és a *ëkomua* «essen» igéből származik. Csak azt nem említi SCH. igen beható fejtegetésében (293—295. l.), hogy M. erősen hisz eröltetett magyarázatában «annál is inkább, minthogy kaukázusi területen találták meg a *czipó* szónak is eredetét». Hát az igazság az, hogy M. az összes kaukázusi nyelvekben talált egy nyelvben egy szót, a kaitach *ëpa* «brot» szót, a mely valahogy összeeseng a magyar szóval és hogy volt bátorsága a magyar szót ebből a kaitach szóból származtatni.

Látnivaló, hogy M. azzal az anyaggal, a melyet ERCKERTnél talált, milyen bátran elbánik, akad is munkájában botlás fölös számmal, a melyért ERCKERTet semmikép sem lehet okolni. De hát ha ERCKERT maga téved, ha közlése teljesen hibás, mennyivel inkább kell M.-nak tévednie, a ki minden hibát híven és meggondolás nélkül kiír belőle. Ha ERCKERT orosz forrásában a *volk* (farkas) szót *vol* (ökor)-nek olvassa, természetesen M. is utána mondja, hogy a mingrél *geri* ökröt jelent (620. l. v. ö. SCH. 292. l.); ha ERCKERT összetéveszti a juhót a tehénnel, hát M. is azt mondja, hogy a láz *tcuna-tëçuri* tehenet jelent és a *tëçuri* szóval, a mely *juhot* jelent, a mingrél *ëçu, ud ëur* «kuh» szót veti össze! (l. 387. l. a *kan* czikk legvégén). SCH. ERCKERT e botlására, igaz, nem ezen a helyen mutat rá, hanem egy újabb czikkében (l. WZKM. XVI: 387²), de a láz *ëçuri-ra* és *mëçuri* mellékalakjára mégis tesz, még pedig igen érdekes megjegyzést. Ebből azt tudjuk meg, hogy M. a teljesebb láz *mëçuri* alakot, tehát ugyanazt a láz szót, a mely-

nek kopott *tëzuri* alakját a 387. l. tehénnek fordítja és a mingrél *ëzu*, ud *ëur* «kuh» szókkal veti össze, a 121. l. jegyzetében a kubacsi és varkun *maca*, *matca* «schaf» szó tövéből képezett szónak tart, ámbar a *maca*-ban az *m* a tőhöz tartozik, a láz *mëzuri*-ban pedig SCH. meggyőző fejtegetése szerint a grúz nyelvből is jól ismert præfixum, a mely bizonyos participialis képzésekben az igető elé lép, idővel azonban hangtani okoknál fogva sűrűn el is kopik (l. SCH. 291. l.).

De nem találta M. ERCKERTnél mindig készen a hibát, úgy hogy egyszerűen le kellett másolnia; bizonyos azonban, hogy elég volt neki a legkisebb akadály, hogy belebotoljék és olyanokat mondjon, a mikhez képest a farkasból lett ökör meg a tehénne vált juh nagyon ártatlan dolgok. De mielőtt azokra áttérek, hadd említsek még egy farkas-ökör-féle botlást, a mely mégis keletkezésénél fogva különösen érdekes és a mely azért is figyelmet érdemel, mert SCH. nem fejt ki egészen a dolgot. Megemlíti ugyanis, hogy M. a *goda* szó alatt a kicsit hibásan leírt grúz *khathami* és mingrél *khothomi*-nak «kakas» jelentést tulajdonít, mikor pedig tyúkot jelentenek, de hogy ez a hiba mikép keletkezett, azt nem mondja meg. ERCKERTnél mind a kettőt ott találjuk a *Henne* cikkben, a *Hahn* alatt pedig azt olvassuk: Ing. *mamal* | Gru. *mamali khathami* | Min. *mumuli* | Laz. *mumuli, mamuli* | Sva. *mamül, quë*. Tehát ERCKERT, nem tudom, hogy hogy nem, azt hitte, hogy a grúz nyelvben a kakast nem híjják *mamali*-nak, a mint tényleg híjják,* hanem *mamali khathami*-nak, azaz mintegy «apai *khathami*»-nak. Ha M. csak egy kicsit tudott volna grúz nyelven, hát tudta volna, hogy *mama* apát jelent és hogy *mamali* képzésénél fogva eredetileg annyi mint «apai», szakasztott úgy, a mint p. o. *dedali* «nőstény, kül. tyúk» eredetileg «anyai»-t jelent, v. ö. *deda* = anya. Ha M. ezt tudja, bizonyosan nem kereste volna a *khathami* szóban a kakas kifejezését és nem fogta volna a mingrél *khothomi* szóra is, hogy kakast jelent. De a java csak most jön és ezt már SCH. is szóvá teszi. M., a ki a tényeket olyan fölületesen ismeri, a ki egy egészen egyszerű főnévképzést meg nem ért, a mint éppen láttuk, egy genitivus-alakot nem ismer föl, a mint majd látni fogjuk, ellenállhatatlan vágyat érez magában, hogy a jól-rosszul megismert tényeket az ő igen szerény ismereteivel meg is világítsa, hogy a nem is első forrásból merített szókra új világot derítsen. Így esett meg, hogy a grúz *khathami*, mingrél *khothomi* «tyúk» szót is jónak találta megmagyarázni, a mi rá nézve végzetessé vált, mert kakast látván a tyúkban, így magya-

*) Így találom CSUBINOV nagy szótárában, BAGAEV kis szótárocskájában, NASZIDZE nyelvtanában és MINAICS kis könyvecskéjében (Novëjsij Samoučitelj 80. l.), számtalanszor pedig OBERLIANINÁL.

rázza a szót: «úgy látszik, az arcsin *uma*, karata, and *ima* ,vater' szóval összetéve!» (l. M. 298. és SCH. 292.)

Elhagyjuk az állatvilágot, ha nem is végkép, mert először is egy számból lett — hámot fogunk találni, azután pedig át-
térhetünk a zsendelyből lett góréra és a kengyellé törpült nyereg-
re. Az első kettőért ERCKERT, a kinek művéből M. szedte, tehet is,
nem is, a harmadikban a legkisebb része sincs.

M. a magyar *hám* «pferdegeschirr» szót emígy magyarázza:
«< kaukázusi: avar *χhama* ,packsattel' (ERCKERT: Kaukas Spr. 110.)». Ez az egész; egy szó bizonyítás ehhez nem fűződik, mert az nem bizonyítás, ha a 6, mondd hat, sorból álló magyarázatban előbb azt mondja: «A ,pferdegeschirr' jelentésű magyar *hám* kaukázusi eredetének fölvételét javallja az is, hogy innen valók a *kengy-el* és a *nyereg* is», és ha ezután egy rövidke mondatban kifejti, hogy miért ejtette el azt a magyarázatot, a melyet régebben adott a szóról (l. NYK. 17: 95.), M.-nak tökéletesen elég volt, a mit ERCKERTnél a *Packsattel* czímszó alatt mindjárt első helyen talált: «Ava. *χhama*, *hif.*» Hogy a «*Packsattel*» utóvégre mégis más valami, mint a *hám*, hogy az avar szót talán jó lesz más forrásban is meg-
nézni, hátha így annak nyitjára jöhetne, hogy milyen alapfölfogás rejlik ebben az elnevezésben, erre M. egy perezig sem gondolt, mert ha gondolt volna rá, ott volt kezében SCHIEFNER-USLAR munkája németül (SCHIEFNER: *Ausführlicher Bericht über Baron P. v. Uslar's avarische Studien* 1872) és oroszúl (Baron P. K. USLAR, *Ethnografija Kavkaza III. Avarskij jazyk.* 1889), játszva megtalálhatta volna a szójegyzékben a *χhama* szót. Én kénytelen vagyok nyomatékosan rámutatni M. e mulasztására, hogy az olvasó SCHUCHARDT ismertetésének egy helyét félre ne értse. SCH. ugyanis azt mondja, hogy MUNKÁCSI ERCKERT könyvén kívül más forrásokat is használt:

«M. hat sich, ezek SCH. szavai, keineswegs mit der Wiedergabe des hier [értsd: ERCKERT-nél] Zusammenstehenden begnügt, er hat die Bezeichnungen verwandter Begriffe herangezogen und die lautlichen Verschiedenheiten der Wortformen durch möglichst zahlreiche Analogien zu begründen sich bemüht. Er hat auch andere Quellen benutzt . . .», l. 289. l.

A nélkül, hogy én SCH. szavainak ellent akarnék mondani, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy M.-val a rendelkezésére álló forrásoknak csak egy kicsit lelkiismeretes fölhasználása mellett meg nem eshetett volna, hogy ERCKERT botlásai itt is, máshol is, olyan könnyen belekerülhettek egy munkába, a mely nemcsak egy egész sor magyar szót, hanem igen gyakran még a magyar szóképzést is a legbátrabb fejtegetések alapján a kaukázusi nyelvek szavaival, képzésük módjával a legszorosabb kapcsolatba hozza.

Ha M. megnézi USLARNÁL (96. l.) vagy SCHIEFNER-USLARNÁL (109. l.) az ERCKERTNÉL talált *xhama* szót, a mi egy-két percz munkája lett volna, hát azt találta volna, hogy ez a szó dehogy is jelent annyit, mint a német «Packsattel», hanem bizony - szamarat jelent, eleven szamarat. Ha azután fölkereste volna ERCKERTNÉL az *Esel* cikket, hát meggyőződhetett volna arról, hogy jobb pillanataiban ERCKERT is tudta, hogy az avar *xhama* szamarat jelent. Az a két szó, a melyet ERCKERTNÉL *Packsattel* alatt találunk és a melyből M. kiindult, «*xhama, hif*» t. i., tulajdonkép egymáshoz tartozik és csak egy ERCKERT egész könyvére igen jellemző bonyolult botlás eredménye, mert az a «*xhama, hif*» *xhamil hir* helyett áll, a mint M. akár USLARBÓL, akár SCHIEFNER-USLARBÓL megtudhatta volna, ez pedig «szamárnak [*hamil* genit.] a zsákját [*hir* «zsák»]» jelenti voltaképpen, de SCHIEFNER «*Esellast*»-nak fordítja, USLAR az orosz «*oslinyj vjuk*»-kal (v. ö. SCH. 296.).

Kevésbé hibás már ERCKERT abban, hogy M. a magyar *góre* szót a grúz *kavari*-ból magyarázza, a mely zsindelet jelent. Igaz, nehéz megérteni annak, a ki ERCKERT munkáját nem ismeri apróra, hogy mikép került e szó a *Dach* címűszó alá, de először ERCKERT dilettans, a kit nyelvésznek nem illik vakon követni, másodszer pedig igen szerény ismerettel észreveheti az ember, hogy ezen a helyen valami idegenszerű keveredett ERCKERT tárgyalásába. E. a háztető grúz neveitől a következőket sorolja föl: *erdo, sarthuli, banis kavari, sazuravi*. Ha M. azt hitte, hogy a magyar *góré* «híven egyezik a grúz *kava-ri* képzéssel», már csak föl kellett volna vetnie azt a kérdést, hogy hát micsoda az előtte álló *banis*, mert hiszen E.-nél nem *kavari*-t, hanem *banis kavari*-t találunk; föl kellett volna ezt a kérdést annál inkább vetnie, mert éppen nem kellett valami mélységes tudomány ahhoz, hogy sejtse, hogy ez összetett kifejezésben nem is a *kavari* jelent háztetőt, hanem hogy ennek a *banis* szóban kell rejlenie, mert a még 27 más kaukázusi nyelvből felsorolt kifejezések között egyetlen-egyet sem találunk, a mely annyira összezsengene a *kavari* szóval, mint a kabardin *bghan* és sapszugi *bgone* a grúz *bani-s* szóval. Ha ezenkívül arról a kaukázusi nyelvről, a mely legkönnyebben hozzáférhető, a melyről van nyelvtan, szótár elég, a melynek nagy irodalma van, mondom, ha a grúz nyelvről csak a leghomályosabb sejtelve lett volna, tudhatta volna, hogy *banis* nem lehet nominativus, hogy ez genitivus, hogy tehát itt valaminek valamijéről van szó, és minthogy azt már a kabardin *bghan* és sapszugi *bgone*-ből kivehette, hogy az első szó jelent háztetőt, nem a második, tudhatta volna azt is, hogy itt a háztetőnek valamijéről van szó, hogy tehát *kavari* jelent bármit, csak éppen háztetőt nem. Tegyük, hogy M.-nak nem volt módja megtudni, hogy ez a *kavari* micsoda, ámbar ez mindenesetre különös világot vet alaposságára és előre-

látására. Nincs több kaukázusi nyelv, a melynek minden szaváról olyan könnyű szerrel meg lehetne tudni, hogy mit jelent, mint a grúz szókról, és akad tudós, a ki a magyar nyelv szívéig ható kaukázusi hatást hirdet nekünk, és a grúz nyelvet nem hogy meg nem tanulja előbb, de belőle még egy apró kis szójegyzéket sem szerez magának, hogy ne szóljak CSUBINOV minden Lexiconban említett kétkötetes szótáráról. De hát jól van, M. nem tanult meg a grúz nyelvből még annyit sem, hogy a nominativust és genitivust meg tudná egymástól különböztetni; nincs módja fölkeresni a *kavari* szó jelentését sem, mert nincs miben, — de hát honnét veszi azután azt a bátorságot, hogy a magyar *góré* szót ebből a rejtelmes *kavari* szóból magyarozza? Vagy mi szüksége van akkor a tudós világnak arra, hogy egy-egy grúz szó származását éppen M. magyarozza meg neki («talán csak metathetikus alakjai a grúz *kavari* 'dach' szónak: grúz *karavi*, mingrél *karee*, szvanét *karav* 'zelt'»)? Hát bizony az a grúz *kavari* szó, a melyből M. a magyar *góré*-t magyarozza, a melynek «talán metathetikus alakja a [különbön hibásan leírt!] *kavari* zelt» — *z s i n d e l y t* jelent és ERCKERT dilettantizmusát jellemzi, hogy a háztetőt jelentő szók közé a *bani* helyett, a mely igenis «Dach»-ot jelent, a *banis kavari*-t iktatta, a melynek jelentése az, hogy «Dachschindel» (l. SCH. 295. k. és M. 302. l.).

Hogy M. a nyeregből kengyelt csinált, arról ERCKERT már igazán nem tehet. E. a *Steigbügel* alatt azt mondja: «*avžanda*, *unagris avžanda*, *uzangi* t.» tehát a töröknek mondott *uzangi*-n kívül E. a kengyelnek még egy grúz nevé, az *avžanda*-t említi, mert hogy *unagris avžanda* nem más, mint e név ismétlése birtokos jelzővel (láttuk az imént, hogy *bani* genitivusa *banis*), az az első pillanatra világos, hogy pedig *unagiri*, a melynek genitivusa *unagris* (CSUBINOV *unagiris*-t ír), mit jelent, azt M. is tudja, hiszen abból magyarozza a *nyereg* szavunkat: *unag(i)ris avžanda* tehát mintegy «nyeregkengyel». De M., a ki a kaukázusi nyelvek szavait szokatlan bátorsággal magyarozza, a ki kegyetlenül levág belőlük elől egy darabot, hátul egy darabot, ha egy magyar szó magyarozatához bizonyos hangesoporra van szüksége — SCH. ezt finoman így jellemzi: «Ueberhaupt hat M. eine gar zu leichte Hand bei der Zerschneidung der Wörter, die ja eine gründliche Kenntnis der einzelnen Sprachen erheischt» l. 292. l. —, mondom, M., a ki olyan bátran hasonlítja össze a nem is egy nyelvesaláddhoz tartozó kaukázusi nyelveknek jóformán sohasem első forrásból merített szavait, mint előtte talán még senki, megbotlik, ha előtte két ismeretes szó kapcsolata (*unagiri* nyereg + *avžanda* kengyel) fesszik, mert nem tudja az első szóban fölismerni a genitivus ragot! Így lett nála az *unagris avžanda*-ból, a nyeregnek a kengyeléből

egy lehetetlen grúz *unagris* szó: «grúz *unagiri* «sattel» . . . innen: grúz *unagris* «steigbügel» (l. SCH. 296, M. 487. l.).

De nem folytatom a SCH. bírálatában említett tévedések fölsorolását, úgyis minden magyar nyelvésznek, a ki M. fejtegetéseit akár csak figyelembe vehetőknek is tartja, kötelessége ezt a bírálatot elolvasni és az ott mondottakat M. művébe bejegyezni. Hogy az itt fölsorolt botlások véletlenül nem tettek mindig kárt M. főmagyarázatában, úgy mint p. o. az éppen említett *unagris* «steigbügel» sem, vagy mint az ökörnek vélt farkas és a tehénnek nézett juh, az mellékes itt, a hol első sorban M. megbízhatóságáról, M. forrásairól, a szerzőnek a kaukázusi nyelvek terén szerzett tájékozottságáról van szó, mert ha egy-egy magyar szóról adott magyarázatában az éppen említett félreértések nem tettek is mindig kárt, M.-ban, hitelében, az egész mű komolyságában igenis tettek kárt, nagy, nagy kárt. Ki merné a mondottak után még azt állítani, hogy M. bebizonyította, hogy ez meg ez magyar szó ebből meg ebből a kaukázusi szóból származik, mikor látja, hogy M. önálló kutatásokat egyáltalában nem végzett e nyelvek terén, főforrása pedig teljesen megbízhatatlan, mikor tehát nem tudhatja az ember, nem teszi-e magát egyenesen nevetségessé a «bebizonyította» szónak még pusztá említésével is, mert nem volna-e nevetséges, ha valaki azt mondaná: «M. bebizonyította, hogy a magyar *goré* a grúz *kavari*-ből lett» [a mely zsindelet jelent!], vagy pedig «M. bebizonyította, hogy a magyar *hám* az avar *χhama*-ból származik» [a mely szamarat jelent!]? Ha tehát valaki, mielőtt lelkiismeretesebb kutató fölül nem vizsgálta M. állításait, jónak vagy szükségesnek tartja, hogy M. egy-egy magyarázatára hivatkozzék, hát alig teheti más alakban, mint legfeljebb így: M. azt állítja, M. azt véli, azt hiszi. Oh igen, ebben M. erős, ő hisz; a mit bármilyen gyarló módon bizonyítgatott, az a következő cikkben már kész igazság, arra úgy hivatkozik, mint az új fejtegetést hathatósan támogató mozzanatra. Hiszen láttunk már effajta példát. A magyar *czipó*-t a kaitach *čapa* «brot» szóból magyarázza, a mihez, nem tagadom, elég bátorság kellett, de már a *kenyér* cikkben ezzel a magyarázattal mint megdönthetetlen igazsággal találkozunk: a *kenyér* kaukázusi eredete igen valószínű «annál is inkább, minthogy kaukázusi területen találtuk meg a *czipó* szónak is eredetét.» No de a *kenyér* magyarázata legalább olyan merész, mint a *czipó*-é, azért hát jó volt neki már a *czipó* cikkben hangulatot csinálni: «Joggal kereshetjük a *czipó*-nak is eredetét ott, a honnan a *kenyér* való, vagyis a kaukázusban.» És így megy az rendesen, egy cikk dicséri a másikat, mint a jó pajtások — méltók is rendesen egymáshoz. De mert M. hitéről esett szó, befejezem ezt az első csoportot, a melyben, igaz, jobbára SCHUCHARDT-tól kértem kölcsön az anyagot, de a melyben mégis iparkodtam tőlem telhetőleg általánosabb szem-

pontból jellemezni M. művét és egy kicsit belevilágítani M. műhelyébe, befejezem egy kis mutatvánnyal, a mely fogalmat adhat az olvasónak arról, hogy M. hite milyen erős. E czélből egy egész cikket fogok ide írni, szóról-szóra, hiszen amúgy is csak négy sor az egész:

«45. Magy. b u b o r «pacsirta; lerche» (Nyitra-m.; MTjsz.). < Uj-per *bubur*, *bübür* «luscinia; nachtigall»; böbörd id. (VULLERS I : 273; a törökben is: *böber*, *böberd*, *böberdek* id. (BUDAGOV I : 272); oszm. *böbürdek* id. (SAMY-bey).»

Tehát van a p a c s i r t á n a k egy magyar *bubor* neve, a melynek még megvolta sem eléggé bizonyos, hátha a *búbos* (pacsirta) elferdítése, hiszen mindössze egyetlen egy forrásból ismerjük: «Nyitra m. Pográny és vid. Drnovszky Ferencz. 1841» (I. MTsz.). Erre a *bubor*-ra, a mely tehát újabb utánajárás nélkül komoly tudományos kutatás tárgya alig is lehet, erre a szóra, a mely pacsirtát jelentene, ráfogja M., hogy egy perzsa tájszóból eredt,* a mely — fülemület jelent. M. jól tette, hogy ennek bizonyítását meg sem kísérlette, az ilyesmi merően az egyéni hit dolga. Nem is kell messze mennünk, hogy új, fényes példára akadjunk, hogy M.-ban ez a hit milyen erős és fejlett, nézzük csak a nyomban rákövetkező 46. cikket. Abból azt tudjuk meg, hogy a *buczó* hálnév, a mely «aspro vulgaris, aspius rapax»-ot jelent «hangalkotásában teljesen megfelel az osztják *muysay*-nak» és hogy valami «hal»-at jelentő perzsa-fajta szóból kerülhetett. Azaz, ha jól értem a 181. l. álló czélzást («A magy. *buczó*-nak *u* (= perzsa *a*) hangzójára nézve utalhadtunk . . .»), M. t. i. nem mondja meg világosan, hogy a felsorolt pehlevi, perzsa, avesztai, szanszkrit alakok közül melyiket választuk ki, nekünk pedig igazán fáj a választás, olyannyira nem hasonlít egyik sem a magyarhoz. De tévedne, a ki azt hinné, hogy ez a szó csak egyszer került nyelvünkbe, van annak három változata is, mindmegannyi más-más időben és más-más nyelvből átvett keleti gyöngy.

«Az eredetibb *m* szókezdőt tükrözi a *macza* hálnév, mely azonban első szótagjának *a* hangzója miatt nem tekinthető a *buczó* pusztá változatának, hanem ugyanazon idegen szó más viszonyok közt (pl. külön közvetéssel, vagy külön nyelvjárásból) került változatának» (l. 180. l.).

Lejebb, már a következő lapon, így folytatja:

«A *buczó* szóközépi mássalhangzójának a *muysaň*-éhoz közelebb álló eredetibb alkatát tükrözi a tizsamelléki *baksa* «aspius rapax» hal-

*) A pacsirtát a perzsában tudtommal rendszeren *bulbul*-nak híjják, a grúz *bulbuli*-nak híjja, az oszmán török *bülbul*-nek.

név, mely végzetével a fõnt említett kaukázusi *karš, čarš* «fisch» szóra emlékeztet s mindenesetre szintén külön eredetterülettel magyarázandó.»

Hát az bizony elég csodálatos dolog, hogy az a perzsa vagy miféle szó újra meg újra más meg más alakban, részben kaukázusi közvetítés útján is bele került nyelvünkbe és hogy, ámbár eredetileg csak is általában «hal»-at jelentett, a magyarban mindig egyazon halnem nevévé válik, de még csodálatosabb, hogy M. mind ezt mikép tudta kifürkészni, mikor mi még most sem értjük, pedig õ szokatlan böbeszédúséggel megmagyarázta nekünk minden szónak minden hangját. Mondhatom, roppant kínos az az érzés, a mely engem M. czikkeinek olvasása közben elfog: olyan nehéz M.-nak hinni, pedig a mit õ mond, azt hinni kell, mint a próféta szavát, mert a bizonyítás M.-nak nem erõs oldala.

2. *Suta*. A részletes tárgyalást egy igen egyszerű, világos példával kezdem. A szláv nyelvek egy része ismeri a *šutü šuta šuto* melléknévet. Ha szláv melléknév átmegy a magyarba, rendszeren nem az egyes szám hímnemû nominativusa tükrözõdik, mint a magában álló *svetü* > *szent* szóban, hanem a nõnemû-közne-mû alak: (*bujü*) *buja-buje* > *buja*, (*čistü*) *čista-čisto* > *tiszta*, (*gorazdü*) *gorazda-gorazdo* > *garázda*, (*grabü*) *graba-grabo* > *goromba*, (*němü*) *něma-němo* > *néma*, (*pustü*) *pusta-pusto* > *pusztá*, (*rědukü*) *rěduka-rěduko* > *ritka*, (*sporü*) *spora-sporo* > *szapora*, (*typü*) *typa-typo* > *tompa* (v. ö. ÁSBÓTH, *A szláv szók a m. ny.* 33. l.). Ha tehát a szláv *šutü šuta šuto* jelentése illik a magyar szóhoz és elterjedésének módja és köre nem vall talán arra, hogy magyarból került szó lehet, alig marad más következtetés hátra, mint az: a magyar *suta*, mely alakra és jelentésre nézve megfelel a szláv (*šutü*) *šuta-šuto*-nak, szláv szó.

A szláv szók jelentésére késõbb térek át, elintézem elõbb azt a kérdést, nem kerülhetett-e talán a *šutü* szó a magyar nyelvbõl a szláv nyelvekbe. Erre igen könnyû a felelet. Sem a szó elterjedése, sem alakja nem engednek meg ilyen föltevést. Megtaláljuk a szót ugyanis olyan szláv nyelvekben, a melyekbe csak elvétve került magyar szó, p. o. a lengyel nyelvben, sõt a fehér oroszban, dél felé pedig a bolgárban. De a szláv szó alakja is kizárja ezt a föltevést. Ha magyar melléknév átmegy szláv nyelvbe, rendszeren megszlávósodik, szláv képzõt vesz föl; a magyar *suta* sem öltött volna *šutü-šuta-šuto* alakot egy szláv nyelvben sem, hát még több szláv nyelvben, a melyekbe természetesen csak külön-külön hatolhatott volna be különbözõ idõkben és körülmények közt, délen és északon, keleten és nyugaton! Nézzük csak, mi lesz egy *a-n* végzõdõ magyar melléknévbõl, ha behatol a horvát-szerb nyelvbe: *sánta* > *šantav-šantava-šantavo*, *tunya* > *tunjav-tunjava-tunjavo* — azaz a magyar melléknév csatlakozik a számtalan *-av* képzõvel alakult eredeti

horvát-szerb melléknevekhez, megszlávosodik. Hogy itt nincs semmi dolgunk valami titkos «v-féle járulék-mássalhangzó»-val, a mint MUNKÁCSI egy ifjúkori értekezésében mondja,* az nyomban kitűnik abból, hogy a török *kör*-ből is *éorav* (félszemű) lett, *kel*-ből pedig *čelav* (kopasz). Egy másik igen gyakori horvát-szerb melléknévképző az *-n*, eredetileg *-in* (a később eltűnt *i* hatása meglátszik még a *k*-hangok átalakulásán: $k > č$, $g > ž$, $h > š$). A mint olasz *sicuro-siguro*-ból a horvát-szerb nyelvben *siguran-sigurna-sigurno* (biztos) lett vagy a török *maçmur*-ból *mamuran-mamurna-mamurno* (má-moros), úgy lett a magyar *beteg*-ből horvát *betežan*, szlovén *betežen*. M. ugyanis téved, ha azt hiszi, hogy a magyar *beteg*-nek a horvát-szlovénben a *beteg* szó felel meg, csak hogy a szó «teljes jelentés-változás»-on ment volna végig, a mennyiben «eredetibb konkrét jelentése abstrakttá vált», l. i. h. 72. l. Tény az, hogy a magyar *beteg* melléknevet a horvát is, a szlovén is szláv melléknévképzővel toldotta meg és így tette magáévá, a *beteg* szónak tehát közvetlenül csak is az egyjelentésű *betežan-betežen* felel meg, a *beteg* belőle levont főnév: *beteg*: *betežan*, *betežen* = horv. *tuga* «bánat»: *tužan* «bánatos, szomorú», *briga* «gond»: *brižan* «gondoktól gyötrött». Az alaki találkozás a magyar *beteg* szóval véletlen is, nem is; véletlen annyiban, hogy a horvát-szlovén *beteg* nem a magyar *beteg* mása, nem is azt jelenti; nem véletlen, mert a magyar *beteg* szó úgy szlávósodott meg, hogy hozzá olyan képző járult, a mely egy eredeti szláv *beteg* főnévből *betežan-betežen* melléknevet fakasztott volna. A ki mégis a *beteg* szóban látja a régibb, eredetibb alakot és a *betežan-betežen* melléknevet e horvát-szlovén főnévből származtatja, az ép olyan hibát ejt, mint mikor valaki azt mondja, hogy a magyar *kapálni* a *kapa* szóból származik, pedig hát nyilván való, hogy a *kapa* főnév csak a szláv *kopati*-ből lett *kapál* igéből később elvont szó. HALÁSZ is tévedt, mikor a tót főnevet első helyre teszi, mintha biz ez származnék a magyarból és nem a melléknév: «*beteg* — t. *betah* nehézség, nehéz nyavalya, *betažnaŷ* beteg, senyvedő» Nyr. 17: 253. l. mert a magyar *beteg* melléknévből bizony ott is csak melléknév lett ugyanazzal a továbbképzéssel: *betažnaŷ* (a *betažnaŷ* sajtóhiba!). Ez itt még világosabb, mint a horvát-szlovénben, mert a magyar *beteg*-ből soha sem lehetett volna *betah* *h*-val, hanem megmaradt volna a *g*, a mint idegen szókban különben is meg szokott maradni. A régi szláv *g*, igaz, *h*-vá lett a tótban, azért a *ž*

*) Magyar elemek a déli szláv nyelvekben NyK. 17: 71. l. Én különben ezt az értekezést e helyen igazán «honoris causa» említtem. Ha az ember a 122. s k. l. elolvassa a használt horvát-szerb szótárak hosszú lajstromát és azzal összeveti azt a rozoga fegyverzetet, a melylyel M. a kaukázusi nyelvek átkutatásához fogott, csak tisztelettel emlékezhetik meg arról a 20 évvel ezelőtt megjelent munkáscárról.

most már nem *g*, hanem *h* lágyulásának látszik és azzal váltakozik: ószlov. *dlüğü : dlüžinü* = tót *dlh : dlžen-dlžnj* «Schuld, schuldig». De nem folytatom e kérdés tárgyalását, nagyon messzire vinne; elég talán, ha a mondottak után határozottan azt állítom, hogy a magyar *suta* sehogy sem terjedhetett volna el *šutü-šuta-šuto* alakban annyi szláv nyelvbe.

S most már bátran áttérhetünk a szláv szó elterjedésére és jelentésére. A magyar *suta* szónak NySz. PPB. alapján a «mutilus, cornibus minutus; gestümmelt» jelentést tulajdonítja, az egyetlen két példában azonban nem mutatkozik a szó eredeti jelentése, a «suta gömbölyeg» meg «a tojománynak sutáb része» éppen csak azt sejteti velünk, hogy a *suta* jól ismert és gyakran átvitt értelemben is használt szó lehetett. A MTsz. a következő jelentésben közli 1. *csuta, suta*: kurta, rövid, csonka; 2. *suta*: kurtaszarvú (juh); 3. *suta*: «félzarvú (Hol? Tsz.)»; 4. *suta*: szarvatlan (juh, kecske, tehén, bivaly); 5. *csuta, suta*: farkatlan [tyúkról]; 6. *suta*: alacsony v. lapos tetejű (épület); 7. *suta*: «fél fülére süket (Hol? Tsz.)»; 8. *suta, sutya*: balog, balkezes; 9. *suta*: furcsa észjárású, sületlen, mulya; 10. *suta* félszeg, ügyetlen, idétlen; 11. *suta*: ünnepi nagy aranyos fejkötő. Az utolsó, Borsod m.-ből közölt jelentést mellőzöm, a 8—10 a. talált, emberre átvitt használattal pedig külön fogok foglalkozni. Nézzük tehát, kimagyarázható-e a megfelelő szláv szó használatából a magyar szónak a Tsz.-ban talált jelentése.

Vék szerb szótárában a *šut-šuta-šuto* szónál a *šušav* szóra utal, a melyet úgy magyaráz: «ohne Hörner, absque cornibus». Közmondásgyűjteményében pedig azt olvassuk: *Šut s rogatim ne može se biti* «suta nem verekedhetik «szarvas»-sal (azaz olyannal, a kinek szarva van)». Ezt a közmondást megelőzi egy másik, a melyet nem lehet lefordítani, mert a bene található *šuto* kétértelmű: *Šuto šuteći, rogato govoreći*. A *šuto*-val szembe állított *rogato* «szarvas, gehörnt» azt mutatja, hogy amaz *suta* szavunkkal egyjelentésű, de a mellette álló *šuteći* «hallgatva» szó, a melylyel szemben *govoreći* «beszélve» áll, azt sejteti velünk, hogy a szerb nép a *šuto* szóból a *šuteti* «hallgatni» szóval való kapcsolatot is véli kiérezhetni. Ha tehát a közmondást úgy fordítjuk, hogy «suta hallgat, szarvas (a kinek szarva van) beszél», elmosódik a szerb közmondásnak egy finom vonása: kétségtelen, hogy ebben a közmondásban is a *šuto* eredeti jelentése csak is az, hogy «suta», de hogy a «suta» hallgat, a «szarvas» meg beszél, azt a szerb nép talán soha sem mondta volna, ha a *šuto* szó össze nem csengene a *šuteti* «hallgatni» igével.

Megvan a szó a bolgár nyelvben is, a hová pedig csak nagy ritkán teved magyar szó, ott is szarvatlant jelent abban a két idézetben, a melyet DUVERNOIS szótárában találunk; az elsőben *šuta koza* suta kecskéről van szó, a másik a szerb közmondások egyiké-

nek párja: *Šutijūt ne može se bori s rogatijūt suta* «szarvassal» nem harcolhat. CANKOV szerint a *šuto* annyi is, mint «mangelhaft».

A szlovéneknél nem találunk teljesen megfelelő alakot, de a szlovén *štula* szót MIKLOSICH igen tetszetősen magyarazza egy *šutūla továbbképzésből, azért kiírom PLETERŠNIK szótárából azt, a mi bennünket e szó jelentéséből érdekelhet: 1. ein stumpfer, hervorragender Gegenstand, der Stumpf; 2. = *krava brez rogov* («szarvatlan tehén»).

Annyi bizonyos, hogy akár csak a horvát-szerb szó alakját nézzük és a szónak a Balkán-félszigeten való elterjedését, a melyről még később is lesz szó, le kell mondanunk arról a föltevésről, hogy talán a magyar *suta* hatolt be a horvát-szerb nyelvbe és terjedt onnan tovább. A magyar nyelvből való továbbterjedés ép olyan lehetetlennek mutatkozik az északi szláv nyelvek terén is, akár a szó alakját, akár elterjedése körét nézzük.

A tótban *šutý suta*, szarvatlan, csonkaszarvú-t jelent, *šutá krava* BERNOLÁK szerint annyi mint «suta (szarvatlan) tehén», *šutá koza suta* kecskét, *šuté žito* tar búzát jelent. Előfordúl egy főnév gyanánt használt *šuta* «szarvatlan birka» is és egy rendes igeképzés *šutit* «megcsonkítani». A *šutý* szót a szomszéd morvák is ismerik, jelentése BARTOŠ szerint: szarvatlan (pl. kecskéről), csonka (toronyról, a melynek nincsen kupolája), elnyútt (ruháról); a *šuto* annyit is jelent, hogy «üres» (l. Dialektologie moravská 1 : 276). Megtaláljuk a *šutū*, illetőleg ennek egy hátulról hozzátapadt névmással bővült, úgynevezett összetett alakjának, *šutyj* hí mását a lengyelben is: *szutý* (*sz* = magy. *s*) «hörnerlos», ungehörnt» és a kis-oroszban: *šutij* «verstümmelt, abgestutzt, abgebrochen; bes. ohne Hörner»; a kis-orosz *šuta* szarvatlan tehenet, egyes helyen nőstény zergét is jelent. A fehéroroszban, akár a tótban, van egy *šuta* főnév, jelentése is hasonló hozzá, a juh becsező neve, ezért *šutka*, *šutočka* kicsinyítők is járják. A nagy-oroszban *šutka* egészen mást jelent, t. i. tréfát; így keletkezett egy fehérorosz szólásfele: *komu šutki* (többes sz.) *a mně ovečki* «kinek tréfa, nekem juhocska».

Az éppen említett nagy-orosz *šutka* «tréfa» egészen más szónak látszik, mint a fehérorosz *šutka* juhocska (tulajdonképpen «sutácska»), úgyhogy azt a kérdést, összetartoznak-e ezek valahogy, úgy látszik, föl sem lehet vetni. És mégis föl lehet azt nagyon komolyan vetni. A nagy-orosz nyelvben a *šut-šuta-šuto* «szarvatlan» melléknév alig ismeretes, de nagyon is jól ismerik és régebben még jobban ismerték a *šut* «bolond, bohóc» főnevet, a mely valamikor a házibolond, udvaribolond neve is volt. Hát ha a *šut* melléknév és a *šut* főnév eredetileg egy és a bolondot csak úgy hitták sutának, a mint a magyar is a «balog, balkezes; furcsa észjárású, sületlen, mulya; félszeg, ügyetlen, idétlen» emberről mondja, hogy *suta*. Igaz, hogy mai nap a *šut* melléknévet

bármelyik szláv nyelvben is bajos volna egyszerűen főnévnek használni, a mai nyelvszokásnak inkább felel meg a szlovén *šutec* «nórec, nezpameten človek [bolond, esztelen ember]; der Lappische». A szláv nyelvekben ugyanis a melléknév ma nem igen szerepel személyt jelentő főnév gyanánt, ilyenkor képző szokott hozzájárulni, a mint pl. az oroszban azt, hogy «ő bolond» úgy mondják, hogy *on glup*, de az ostoba embert, a tökfilkót *glupec*-nek hívják. Vagy ha már melléknév főnév gyanánt szerepel, akkor nem a melléknév rövidebb alakja visel ilyen tisztet, hanem a hosszabb, összetett alak: *on slěp* azt jelenti, hogy «ő vak», a vak embert «*slěpoj*»-nek hívják az oroszban. De tény az, hogy a főneveket és melléknéveket eredetileg, mikor a melléknévek még minden szláv nyelvben főnévi ragozás szerint is voltak ragozhatók, éppen nem választotta el semmi választófal és hogy ez az eredeti állapot, különösen közmondásokban, sokszor még ma is tükröződik. A magyar *szomszéd* mása ma az összes szláv nyelvekben csak főnév lehet, de eredetileg csak úgy lehetett melléknév akár a magyar szó: ószl. *sasēda zemlja* «a szomszéd föld, terra vicina». A *šut* régente melléknév is, főnév is lehetett, az egészen kétségtelen,*) az egyetlen kérdés az, összeegyeztethető-e a nagyorosz *šut* «bolond, bohóc» jelentése a többi szláv nyelvekben talált *sut* «szarvatlan» szó jelentésével. Ha valakinek könnyű megérteni a két jelentés kapcsolatát, hát bizony magyar embernek az, a ki beszél suta juhról, kecskéről, tehénről, bivalyról, de beszél bizony suta, azaz együgyű emberről is. A suta tehén a tehenek társaságában csak olyan mint a félkegyelmű ember a mi társaságunkban, az orosz *šut* főnév tehát ugyancsak lehet egy az eddig tárgyalt *šut* melléknévvel, erre vall a már említett szlovén *šutec* és a szintén szlovén *šutast* «bolondos» szó is. Ehhez illik a bolgár *šut* «gyengeelméjű ember», a melyet MELICH Prilep vidékéről idéz egy folyóiratból I. Nyr. 30 : 461. Ebből az orosz *šut* «bolond, bohóc» főnévből származik az orosz *šutij* «bolondozni, tréfálni» ige és így érthető az is, hogy a nagyorosz a tréfát *šutka*-nak hívja; ez tehát még sem találkozik egészen véletlenül a fehérorosz *šuta*-ból képezett kicsinyítővel, a *šutka*-val, a mely juhouskát jelent — a végső forrás, ha magyarázatom helyes, egy és ugyanaz. Én tehát egészen bátran összevonom MIKLOSICH szófejtő szótárában a *šut*- és *šutü* cikket, de az elsőből törlöm a bolgár adatokat, mert az előttem nem egészen világos *šutarika* szón kívül népies kifejezést nem találok köztük.

*) L. erről I. BELORUSSOV szép fejtegetéseit *Sintaksis russkago jazyka v izsledovanijax Potěbnji* Orel 1902. 149. s k. l. és v. ö. a fent idézett szerb közmondást: *Sut s rogatim ne može se biti*, a melyet úgy fordítottam, hogy «Suta szarvassal nem verekedhetik», de a melyben a *sut* akár úgy is volna fordítható, hogy «a suta, a suta állat, a suta ember».

Ha az orosz *šut* «bolond, bohócz» valóban egy a több szláv nyelvben jól ismert *šut* «szarvatlan» szóval, akkor a szláv szó elterjedése és története egészen új világitásban áll előttünk, akkor ahhoz kétség nem férhet, hogy a bennünket környékező szlávok magukkal hozták a szót és akkor a magyarok is bizonyosan ő tőlük vették át. Csak azt nem szabad mondani, a mit MELICH, tisztán csak MIKLOSICH-ra hivatkozva, mond, hogy t. i. «elismert dolog, hogy a *suta* szláv eredetű szó» Nyr. 30 : 460, ha az ember azt még olyan biztosnak is tekinti, a mint hát én is annak tekintem, mert nem kisebb tudós, mint MEYER GUSZTÁV egészen más eredményhez jutott.*) Ő t. i. az oláh *šut* (ejtsd *sut*; nőnemű alakja: *šutá*), illetőleg *čūt* (ejtsd *csut*) «szarvatlan» szóból származtatja úgy a szláv *šut* melléknevet mint a magyar *suta* szót is l. *Etym. Wörterbuch der alb. Spr.* 420. l.: «*šut* ‚ohne Hörner‘, Ro. *šutε* f. ‚Hirschkuh‘, *šūtε* ‚hörnerlos; ohne Hals oder Kopf‘ . . . Wieder ein Wort, das wandernde rumänische Hirten den Slaven und Magyaren vermittelte haben». Én nem tartom MEYER nézetét valószínűnek, sőt ha az orosz *šut* «bolond, bohócz» azonos a *šut* «szarvatlan» szóval, teljesen kizártnak tekintem azt a föltevését, hogy az oláhok terjesztették volna a szót, de tanúságosnak igenis tanúságos, hogy az albánok is ismerik a szót, hogy az oláhok közt mindenfelé ismeretes, még a macedo-oláhoknál is, mert ha a szó magyar eredetű volna, a szónak ez az elterjedése teljesen megfoghatatlan volna.

Láttnivaló, hogy a *šut* szó milyen rengeteg nagy területen ismeretes, ismerik a balkánfélszigeten nagyon jól ott is, aková magyar szó csak rendkívül kedvező körülmények közt hatolhatott volna, ismerik olyan alakban, a melyet a magyar *suta* ott nem ölthetett volna, ismerik északra legalább is Oroszország déli és nyugati részében, sőt ha föltevésünk helyes, hogy az orosz *šut* «bohócz» alapjelentése semmi más, mint az, a mely minálunk a «*suta* ember» kifejezést szülte, ismerik Oroszország legészakibb határáig. A szó, már mint a *šut* melléknév, származását és elterjedését gyakrabban tették szóvá MIKLOSICH, MATZENAUER, MEYER GUSZTÁV, TIKTIN könnyen hozzáférhető és általánosan használt forrásokban. És MUNKÁCSI? Mintha nem is Európában írta volna a munkáját: vagy nem tud mind erről semmit sem, vagy annyira elfogult, hogy nem látja az óriási nehézségeket, a melyek körülötte tornyosulnak, a mikor azt állítja, hogy a *suta* szó a magyar nyelvben képződött. Ha mind azt tudta, a mit eddig elmondtam, akkor merészsége kétszeres, mert egy magyarázat helyett, mely kínál

*) V. ö. TIKTIN kitünő *Rum.-deutsches Wörterbuch* című művét is, a ki szintén hajlik MEYER felfogása felé: *čūt* (*šut* mellékalakja) alatt azt olvassuk: «Weitverbreitetes Wort, dessen Heimath Rumänien zu sein scheint».

kínálkozik, fölállít egy újat, mely magában véve egészen valószerűtlen, mert össze nem egyeztethető a bennünket körülvevő nyelvekben talált tényekkel, de a mely azonkívül hiszékenységünket olyan próbára teszi, a milyenre az olvasó hiszékenységét még akkor sem szabad tenni, mikor az ember különben biztos talajon mozog, már pedig ott, a hová M. elvezet bennünket, nincs egyetlen egy biztos pontocska sem, a melyről lépésről lépésre továbbhaladva valamelyes kézzelfogható eredményhez juthatnánk. De nézzük M. fejtegetését és ne ijedjünk meg attól, hogy azt a *csábal* cikkben kell keresnünk.

A *csábal* szó, melylyel a túrkeveiek megértetik az ökörral, hogy *csára* «balra» menjen, rendkívül érdekes szó: «az alapszó perzsa, a végzet kaukázusi». Hogy perzsa, illetőleg más iráni vagy egyáltalában árja szó kaukázusi képzővel földiszítve rakás számra található a magyar nyelvben, arra kár csak egy szót is vesztegetni; a ki nem hiszi, olvassa el M. úttörő munkáját. Elég az hozzá, hogy a perzsa nyelvben *čap*, *čep* «bal»-t jelent és hogy van kaukázusi nyelv, a melyben a perzsa szó *l*-es képzővel bővült: kúrin *čapla*, agul *čappul*, *čapful* «links», *čapla pad* «linke Seite», *čaplayan* «linkischer Mensch». És most már kérem az olvasót, vegye kezébe M. könyvét és olvassa el velem a *csábal* cikket a 189. s k. l.; én csak a főpontokat fogom hangosan olvasni:

«Hogy a székelyben *hóczbali*, *hócsbali*, *hóczbeli* («jobb felőli») alakok . . . nyilván népetimologia műve a *csábal* mintája nyomán . . . mutatja a *csábal*, *csával* határozói használata . . . De van erre egy más bizonyítékunk is, jelesen a *csába*, *csápa* «bárgyú, bamba, félkegyelmű» szóban (innen: *csábít* = bolondít), *csábúl*.) . . . Ide vonható talán még a rábaközi *csaba*, *csabajkos* «csámpás» szó is . . . Megjegyzendő különben itt, hogy a perzsa *čap*, *čep* «link» szónak éppen «krumm» az alapjelentése . . . , a mi kiderül az újperzsa *čeft*, *čeft*, *čafta*, *čaft* . . . továbbképzésekből is. Sejthető, hogy ezen utóbbi perzsa *čafta*, *čeft* képzésnek valamely régi dialektikus változatát tükrözi a tiszántúli *sete*, *setye* «balog, balkezes» szó . . . , melynél az idegen eredet gyanuját költi az is, hogy mélyhangú *suta*, *sutya* változatai is szerte el vannak terjedve (*suta kéz* «bal kéz», *sete-suta*, *setye-sutya* = *sete*), sőt e mellett Dunántúl: *süti*, *sütü* . . . A «bal» szokásos jelentésváltozatai itt is jelentkeznek: a székelyben *suta ember* «félszeg, idétlen, ügyetlen, sületlen, mulya» . . . A jelentéseltérést legalkalmasabban úgy magyarázhatjuk, hogy amaz iráni nyelvjárásban, honnan a magyar *sete*, *suta*, *süti* való, a *čafta*, *čeft*-féle képzés is követte a *čap*, *čep* alapszónak jelentésfejlődését.»

A kinek kedve van, elolvashatja még azt is, a mi a 191. l. áll, hogy t. i. a *hajs* szónak is «akad hasonlata a *pamir* nyelvjárásokban», de én, a ki a *pamir* nyelvjárásokhoz nem értek, megállok a *sete-sutá*-nál. Valóban olyan nehéz fölérni észszel, hogy

egy a szláv (*šutü*) *šuta-šuto*-ból lett *sutá*-hoz a magyar nyelvben, a hol azt mondjuk, hogy *heje-huja*, *herceze-hurcza*, *hepe-hupás*, *setteg-suttog*, *derczés-durczás*, képződött egy játszi *sete-suta*, a melyből azután a *sete* itt-ott ki is vált mint önálló szó, a mint p. o. a szláv *drobŭ*-ból lett *darab*-hoz *dirib-darab* képződött, a mely azután életet adott a Székelyföldön ismert *diribol* (= *darabol*) igének? Volt-e csak a legkisebb ok olyan merész egyeztetés megkísértésére, mikor a szó nemcsak, hogy megvolt már igen könnyen érthető és biztos alapon magyarázva (LESCHKA már 1825-ben mondta: *Suta*, ohne Hörner, etiam Slavi dicunt *šutŭj*, *šutá*, *šuté* idem), hanem mikor M. magyarázatának mindenek előtt az a bökkenője, hogy magyar *sutá*ból nem magyarázható a szláv szó alakja és elterjedése? Ezért nincs semmi szükség, hogy M. fejtegetéseinek tudományos voltát vizsgálgassam, és én ennek igazán örülök.

3. *Bot*. Áttérek egy szóra, a melyet, megvallom, nem tudok megmagyarázni: mégis annyi érdekes mozzanat fűződik hozzá, hogy már azért is érdemes vele foglalkozni. A *bot* szót MIKLOSICH 1870-ben szlávnak mondta: «*b a t* nsl., serb., bulg., — *bot* s. baculus. Rum. *бѣтъ*. Ein dunkles Wort». *Slav. Elem.* 19. sz. a. Addig, míg csak egy szláv *bat* alakkal álltunk szemben, jogos volt a kételkedés, érthető tehát, hogy új meg új kísérletet tettek a szó magyarázatára. HALÁSZ 1883-ban egészen helyesen mondja: «MIKLOSICH is azt jegyzi meg róla: ein dunkles Wort. Akár eredeti szókincsünkhöz tartozik, akár máshonnan vettük, de éppen nem lehet ugyanaz, mint a déli szláv *bat*, melyből a magyarban is *bat* vagy *bát* lett volna», l. *Nyr.* 12 : 100. l. Ezért a magyar *bot* szót méltán nyelvkincsünk meg nem fejtett részéhez számították, és BALASSA meg SIMONYI csaknem egy időben kísértettek meg új magyarázatot. BALASSA azt mondja: *bot* (stab) kann nicht aus dem serbischen *bat* entstehen, weil dem offenen slav. *a* im Magy. nie ein geschlossenes *o* entspricht, sondern umgekehrt aus sl. *o* wird im Magyarischen *a*; vielleicht kann man das Wort mit dem čag. *but-ak* (Zweig) zusammenstellen, l. *Ung. Revue* 1885, 280. l. SIMONYI meg így vélekedik: «A *bot* szót, melyből a horvát *bota*-t eredeti, elfelejtette H. «visszahódítani». DANK. és MIKL. a mai déli szláv nyelvek *bat* szavából vettnek mondják, pedig ez soha sem válhatott volna m. *bot-tá*. Talán az olasz *botto* ütés, lökés (v. ö. *bottare* üt, lök, *battere*, üt, ver)?», l. *Nyr.* 14 : 72.

Hogy BALASSA-nak vagy SIMONYI-nak sikerült-e a *bot* eredetére új világot deríteni, az más kérdés, hiszen igen szerény és bizonytalan hangon is nyilatkoznak róla, BALASSA éppenséggel csak idegen véleményre utal, annyi azonban kétségtelen, hogy mind BALASSA-SIMONYI-nak, mind pedig HALÁSZ-nak tökéletesen igazuk volt, mikor kételkedtek a magyar *bot*-nak a szláv *bat*-ból való származásá-

nak lehetőségében. MUNKÁCSI-nál a dolog kicsit másképp áll; ő nem csak a déli szláv *bat* szót ismeri, hanem egy orosz *bot* szót is, a mely, úgy látszik, egy csapásra megfejtí az egész talányt, igaz nem úgy, a mint M. egy pár évvel ezelőtt hitte. M. ugyanis, a kinek bátorsága volt olyan kényes kérdés vitatásába bocsátkozni, hogy milyen szláv szók kerülhettek talán már Etelközben és még előbb az orosz nyelvből a mi nyelvünkbe,*) a kinek tehát nagy oka volt az orosz hangok történetével igen részletesen megismerkedni, nem sejtí, hogy orosz *bot* és déli szláv *bat* egy közös harmadik alakból keletkezettek volna, a melyből nehézség nélkül ki volna magyarázható a magyar *bot* is. Nem törődve azzal sem, hogy orosz *o*-val szemben a magyarban különben rendesen *a*-t találunk (or. *bob*: m. *bab*, or. *drobŭ*: m. *darab*, *dvor*: *udvar*, *gnoj*: *ganaj*, *golubŭ*: *galamb*, *košŭ*: *kas*, *obrok*: *abrak*, *stol*: *asztal* stb. stb.), tehát tisztán a külső látszat után indulva azt mondja éppen abban az értekezésben, a mely világosságot akar hozni szlávból eredt szavaink történetébe:

«Szláv szókinszünk orosz rétegenek ismertető jegyét találjuk MIKLOSICH összehasonlító szótára nyomán indulva a következő, szorosán egyező alakkal csupán az oroszból igazolható szavainkban: . . . *bot*: orosz *botŭ*; ellenben újszlov., bolg., szerb, lengyel *bat*, mely szó végső eredete szerint a finn-magyar nyelvek csoportjából való (v. ö. cser. *panda*, *vondo*, mord. *manda*, *mando*, votj. *bodŭ*, zürj. *bed'* «bot, szál»), l. *Ethnographia* 8 : 19 és fordítását *Die Donauländer* 409. l.

Ha M. nem vonta volna ezt az állítását vissza, l. *Ethn.* 10 : 333, már a fönt említett értekezéseimben megadtam volna rá a feleletet, de így illőnek találtam, hogy erről a tevedéséről ott említést ne tegyek. Ujabbán már nem szól az orosz *bot* és a magyar *bot* összeesengéséről, a mely régebben megtévesztette, és csak azt vitatja, hogy a déli szláv *bat* alakból nem magyarázható a *bot* szavunk:

«Van a szlávtságban is: or. *botŭ* «stock, prügel; fischerstange (die fische ins netz zu treiben)», *botogŭ*, *batogŭ* «stock zum schlagen»! újszlov., bolgár, szerb, lengyel *bat* (oláh *bēt*, *bētē*) «stock»; de ezen nyelvterületen a szó eredetének nem bizonyítható s másrészt hangzójának eltérésénél fogva a magy. *bot* nem vehető a környező szláv nyelvek *bat* alakja átvételének», l. *Arja-Kauk.* 177. l.

Nagyon föltűnő, hogy M. sem itt, sem fönt idézett értekezésé-

*) L. *Ethnographia* 1897. VIII. k. 1—30. l. és *Die Donauländer* 4—6. füz. és v. ö. feleletemet *NyK.* 30:1—38. és *Archiv f. slav. Phil.* 22: 433—487.

ben meg sem említi azt a körülményt, hogy orosz *bot* és déli szláv, különösen horv.-szerb *bat* nagyon szépen illenek egymáshoz és hogy éppen olyan régibb alakra látszanak visszautalni, a melyből a magyar *bot*-ot pompásan ki lehetne magyarázni; annál föltűnőbb, mert a Nyelvőrben SCHUCHARDT ezen az alapon mintha meg is oldotta volna már végkép azt a kérdést, a mely bennünket itt foglalkoztat. SCH. azt mondja:

«Ez alkalommal meg kívánom jegyezni, hogy SIMONYI-nak (Nyr. XIV. 72.) nincs igaza, mikor a magyar *bot* és délszláv *bat* ugyanazonosságában kételkedik; hangzásra legalább amaz teljesen megfelel az ószláv (kirchensl.) *bütü*, orosz *bot*, rumán *bütü*, *botü* szavaknak; olasz szóra (*botto*) itt nem gondolhatunk», l. Nyr. 18 : 440. l. 1889.

Hiszen azt M. is tudja, hogy bizonyos esetekben orosz *o*-nak is megfelelhet magyar *o*, ha t. i. az az *o* régebbi *ü*-ből keletkezett: ószlov. *mühü*, or. *moch*, magy. *moh*, ószl. *rüži*, or. *rož*, magy. *rozs* (E t h n o g r. 8 : 22; v. ö. NyK. 30 : 35), hogy pedig a horvát-szerbben ilyenkor *a*-t találunk, azt legalább illetet volna tudnia: [*mah*] *mahovina*, *raž*. Hogy még se tartsam SCH. magyarázataát biztosnak, arra engem olyan körülmények kényszerítenek, a melyeket M.-nak, ha ugyan észrevette, okvetetlenül szóvá kellett volna tennie, már csak azért is, mert SCH. magyarázata első pillanatra meglepően egyszerűen és meggyőzően oldja meg a kérdést, úgyhogy ha M. ki nem tudta mutatni SCH. magyarázataiban a gyenge pontokat, bizonyosan nem számíthatott arra, hogy akad majd ember, a ki szemben egy annyira világosnak és fölötte egyszerűnek látszó magyarázattal, a melyet M. meg nem tud dönteni, elhiszi neki azt az ő erőltetett és roppant messzire elkalandozó fejtegetését. Ha én még sem bízom SCH. magyarázataiban, annak az oka először is abban rejlik, hogy míg azt tapasztalom, hogy a magyar *bot* jelentését világosan megtalálom a horv.-szerb és a lengyel *bat*-ban, addig az orosz *bot* olyan sajátságos irányba mutat, a mely arra jogosít, hogy az orosz *bot*-nak a horv.-szerb és lengyel *bat* szóval való azonosságában erősen kételkedjem. Nem tudom, M. honnan vette az orosz *bot* «stock, prügel» jelentését, én nem ismerem, nem említi DAHL nagy szótára, nem az akadémia szótára sem, PAWLOVSKY sem, a ki az ide tartozó *bot* szót úgy fordítja, hogy «Fischtrampe, -stange, Störstange (zum Aufstören der Fische)»; DAHL szerint ez egy hosszú rúd, a melynek végéhez keresztben deszka van erősítve. Más igen nevezetes mozzanat az, hogy a szó, úgy látszik, csak az Ural vidékén ismeretes, DAHL azt mondja, hogy az orenburgi és permi kormányzóságban ismerik. Igaz, hogy hozzáteszi «i dr.», azaz «és más» (helyeken), de így is nagy okunk van a szó eredeti szláv voltában kételkednünk, a déli szláv *bat* szóval való azonosságában meg éppen alig is hihetünk, mert az, ha a teljesen egyjelentésű lengyel *bat*-

nak szabad hinnünk, már kezdetben is *bat*-nak hangzott és nem keletkezett régibb *bütü-ből, a mint SCH. véli, ennek ugyanis a lengyelben *bet felelne meg, a mint a fönt tárgyalt ószlov. *мѣль* (moh) nak l. *mech.*, a *рѣзѣ* (rozsz)-nak l. *rež* felel meg.*) De hát az «egyházi szláv» *bütü*, a melyre SCH. hivatkozik, és az oláh *bet*, a melyet MIKLOSICH-nál találunk Etym. Wb. 8. l. *batü* 1. a.? Hát ТИТИН-nek igaza van, mikor az egyházi szláv *bütü* alakban nem igen bízik (l. Rum.-deutsch. Wb. *běj* a.) — mindössze egy a XVIII. századbéli szerb forrásból ismerjük, úgyhogy MIKLOSICH föl sem említi az Etym. Wb.-ban. Az oláh alakok pedig (*bēt*, *bit*, *bitá*) éppen nem magyarázhatók valami nagyon könnyen és annál nagyobb nehézséget okoznak, mert hiányzik a biztos kiinduló pont, egy megbízható bolgár adat akár a régi időből, az ú. n. ószlovén nyelvből, akár mai időből, a mostani bolgárok nyelvéből. Ámbár tehát kis hamissággal, a melyet természetesen eszem ágában sincs SCHUCHARDT-ról föltenni, nagyon könnyű volna a magyar szó szláv eredetét bebizonyítani, ámbár az orosz (*bot*) és a horvát-szerb (*bat*) szó együttes *bütü*-ra valló tanúsága egyenesen kínálja ezt a magyarázatot, el nem zárkozhatom a nehézségek elől, és azért ki kell jelentenem, hogy a *bot* szót nem tudom magyarázni.

Valaki talán azzal az ellenvetéssel állhatna elő, hogy HALÁSZ és követői elavult állásponton állottak, mikor azt mondták, hogy szláv *bat*-nak csak *bat vagy *bát felelhetne meg, hiszen SZINNYEI újabban azt vitatja, hogy bizonyos labiális mássalhangzók környéke régibb *a*-ból később *o*-t csinált. Én ezt a kérdést futólag már érintettem, mikor a *hombár* alakot magam is fiatalabbnak jelentettem ki a *hambár* alaknál M.-val szemben, a ki azt találta, hogy «régiségre vall a *hombár* első magánhangzója is» és ezt egy félreértett osszét hangfejlődéssel vélte bebizonyíthatni, l. Nyr. 31 : 194 és 32 : 40 s k. Ha igaz, a mit SZINNYEI mond, hogy az *o*-val jelölt ószl. rövid hang a magyar *a*-hoz közelálló hang volt» és hogy «az átvételkor mindjárt a mi *a*-nk lépett a helyébe», NyK. 27 : 369 és hogy a *pagácsa*, *pagány*, *pokróc*, *ponyva*, *posztó*, *pozdorja* a megelőző *p* okozta később az *o*-nak régibb *a*-ból való keletkezését, akkor a magyar *bot* szót talán régibb *bat-ból is lehetne magyarázni. Igaz, SZINNYEI csak a *p*-nek tulajdonít ilyen hatást, *b*-nek nem, de nehéz átlátni, hogy miért nem gyakorlott volna az egyik ajkhang épp olyan hatást mint a másik. Én egyáltalában nem hiszek már a labiális mássalhangzók ilyen hatásában, a mint ezt a *hambár* >

*) A szlovén *bät*, csak úgy mint mellékalakja, *bēt*, akár régi *batü akár eredeti *bütü-ből magyarázható. A bolgár *bat*, melyet MIKLOSICH említ, igaz, régi *a*-ra vall, de minthogy nem tudjuk, honnan vette M. ezt a különben ismeretlen «bolgár *bat*» szót, és van olyan nyelvjárás is, a hol a tompa *ɓ* hangzó helyén *a*-t ejtenek, egyelőre nem hivatkozhatunk rá.

hombár magyarázatában említettem is (l. Nyr. 31 : 194), azért azt sem tartom már helyesnek, a mit *A szláv szók a m. nyelvben* című értekezésemben a *pogány* és hasonló szók *o-járól* mondtam. Hiszen az említett *po-*n kezdődő szók mellett ott van a számban nem kisebb *pa-*n kezdődő csoport: *panasz* (< ószl. *ponosü*), *pajta* (< *pojata*), *palota* (< *polata*) stb., de ott van mindenek előtt a *pap* (< *popü*) szó, a melyben elől is, hátul is *p* áll. A *pap*-nak méltó párja a *bab* (< *bobü*), a mely mutatja, hogy *b*-nek sem lehet ilyen az alakműködést fokozó hatást tulajdonítani. Azt tehát, hogy a magyar *bot* régebben talán **bat*-nak hangzott volna és az *a* az előtte álló *b* hatása alatt fejlődött volna utólagosan *o*-vá, azt éppen nem tartom valószínűnek.

A sovány eredmény tehát ez: Ismerünk több szláv nyelvből egy *bat* szót, a mely szakasztott azt jelenti, mint a mi *bot* szavunk, a mely csaknem teljesen össze is cseng a mi szavunkkal, de tudományosan nem tudjuk azt az ürességet áthidalni, a mely a két szót egymástól elválasztja; megakadályoz bennünket ebben az az ostoba lelkiismeretesség, a mely a legkisebb nehézséget felkutatja és nyíltan be is vallja. Bizony igaza volt GOETHE-nek, mikor azt mondta: «Grau, Freund, ist alle Theorie»; csapjunk hát át azokra a virágos mezőkre, a melyeken M. tépelődés nélkül, tisztán csak egészséges érzékét követve, garmada számra szakítja a tarkábbnál tarkább etymológiákat. M. magyarázata annyira meglepő, hogy nem merek egy szót sem abból a csoportból elhagyni, a hol azt a szanszkrit *manthā*-tőt említi, a melyből nézete szerint a magyar *bot* meg volna fejthető:

< Szkr. *math-*, *mathí-*, *mathā-* «rührstock, quirl»; teljesebb tő: *mánthā* (nomin. *mánthās*, acc. *mánthām*) ezen igei tőből: *manth-*, *math-* (præs. 3. *máthati*, *mánthati*) «kräftig» (mit überwindung des widerstandes) hin u. her bewegen; quirlen; rühren; zerzausen; durch-einander rühren, zerstören».

A nyomban erre következő kommentár így kezdődik:

«Igen természetesen fogható föl a «bot»-nak eredeti rendeltetése gyanánt, hogy vele az ember mint elemi szerszámmal valamit szét-üssön, szétbontson, fölzavarjon.»

Csak mikor M. e fejtegetését olvastam, derengett előttem, hogy mikép jelenthetett a horvát-szerb *bat* régente buzogányt is, hiszen a vak is látja, hogy a buzogány tulajdonkép semmi egyéb mint — «stilizált» habaró, habverő. Csak egy nem tetszik nekem M. eljárásában: miért mesterkedik, mikor magyarázata amúgy is annyira meggyőző; miért állítja első helyre az *ü t é s t* (azt mondja, hogy a *bot* «elemi szerszám», mely arra szolgált, hogy az ember «valamit szét üssön, szétbontson, fölzavarjon»), vagy miért is

említi egyáltalában az ütést, mikor untig elég lett volna, ha azt mondja, hogy a *bot* eredetileg habaró, habverő volt, a mely keverésre, kavarára szolgált, hiszen azt minden józan ember amúgy is tudja, hogy szükség esetén akár a főzőkanállal is végig lehet valakin ütni. Mert azt ugyan M. semmi mesterkedéssel el nem fogja senkivel sem hitetni, hogy a szanszkrit *manth-* tőnek alapjelentése az, hogy «szétütni», itt a rideg tények gátot vetnek képzelőtehetségünknek és vasmarokkal kényszerítenek bennünket arra, hogy alapjelentésül a keverést-kavarást ismerjük el. Ezt bizonyítják azok az adatok is, a melyeket M. idéz, és bizonyítja a szanszkrit *manth-* tővel rokon szláv *met-myt* tő is. Nézzük előbb a *met-* tőből hajtott szokat! A könnyebb ellenőrzés kedvéért MIKLOSICH szófejtő szótárából (*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* 1886, 189 l.) vettem az adatokat, csak itt-ott teszék hozzá szögletes zárójel közt, a hol szükségesnek látom. egy kis magyarázatot és, a hol hiányzik, a szláv szók fordítását: «a sl. *meta*, *mesti* turbare; *metež* turbatio. n sl. *mesti* butter rühren; *smetki*, *zemki* rührmilch, buttermilch; *medělo* [előfordul *metělo* alak is] r ü h r s t o c k; *metuda* rührmilch; *metež* schneegestöber. s. *mesti* mischen, butter rühren; *mečava* schneesturm; *mečavica* rührstange. č. *masti*, *městi*, *matu* [a mai alakok: inf. *másti* (!), praes. *matu* «etwas wirren, verwirren; verallt. mischen, kneten»]; *změt* wirrwarr. r. *mjasti* [«verwirren, beunruhigen, in Aufregung bringen»]; *sumjatica* verwirring; *mjatež* [«aufruhr»]; *mjatež*, *metelž* schneesturm.» A rokon nyelvekből említi MIKLOSICH e helyen a porosz *mandivelis* quirlstock szót és a lettből a következőket: *mentēt* mit der Schaufel rühren; *mente*, *mentne*, *mentra* maischholz; a litván *mentunė* quirlstock a *myt*-csoport alá tévedt. Ez a *myt*-tő úgy viszonylik a *met*-hez mint pl. *vod-* a *ved*-tőhöz vagy mint a görög *λόγος* tője a *λέγω*-éhoz, *myt-* t. i. régi *mont-*ből lett, *met* pedig *ment*-ből. E *mont*-ből lett *myt*-tő alatt MIKLOSICH-nál egyebek közt ezeket olvassuk: a sl. *mytž* turba; *šmytž* [turbatio]; *mytynž* trübe; *mytiti* trüben. n sl. *môt* das trübe, der satz (pri kavi); *motilnica* [«Butter rührkübel»], *môtiti* [«trüben, rühren»]; *motič* quirl. b. *mžten* [zavaros] s. *mutiti* [«trüben, verwirren»] č. *moutev* stössel.*) p. *myt* [«Dickes, Trübes, Bodensatz»]; *zamyt* és *zamytelk* [«Aufrühren, Umrühren, Trüben; Aufgerührtes, Umgerührtes stb.»]; *mycić* [«trüben, trüb machen; auf-, um-, untereinanderrühren»]; *mytny*

*) MIKLOSICH e csoportban a cseh nyelvből csak ezt az egy szót említi a maga helyén, ez pedig mintha MUNKÁCSI fölfogása mellett szólna inkább, de hogy a szó eredeti jelentése mi, azt világosan mutatja, hogy a sok közül csak egyet említsek, a *moutiti* ige, a melyet RANKE így fordít: trübe machen, aufrühren, umrühren; buttern, quirlen, querlen; maga a *moutev* szó pedig R. szerint annyi mint: Sterl, Stössel, Stempel, Querl.

[«trübe»].*) o. s. [= felsőlauziczi szerb] *mućić* [«trübe machen, umrühren, verwirren»]; *mutěj* quirl; klr. *mutyty* [«trüben, verwirren»]; *mutva* gewirre; *omut* strudel; *mutna voda* trübes wasser. r. *muť* trübes wasser dial.; *mutiť* [«trüben (das Wasser)»]; *smuta* [«die Unruhe, Aufruhr, Verworrenheit»]. Kénytelen voltam MIKLOSICH adatait rövidítve közölni, pedig hát könnyű szerrel lehetne tíz annyi anyagot összehozni a szláv nyelvekből, mint a mennyit M. közöl. De, azt hiszem, így is egészen világos lett, hogy «ütesre» gondolni sem lehet e tőnél, hogy tehát a vele rokon szanszkrit szódba is csak erőszakkal lehet azt a jelentést belemagyarázni. Könnyű volna ezt magából a szanszkrit nyelvből újabb meg újabb adatokkal bebizonyítani, ha ugyan még valaki M.-n kívül a szó alapjelentésével tisztában nem volna. De én mindössze még csak egy szót említek GRASSMANN szótárából és áttérek azután arra a kérdésre, hát ha talán a szláv szók töve nem azonos a szanszkrit szókéval. GRASSMANN-nál egyebek közt egy *manthá*-tőt is találunk ilyen magyarázattal: ein durch Umrühren [*manth*] mit anderen Stoffen erhaltener Trank, Gebräu, Rührtrank (wol vom Soma-gemisch).

Most pedig nézzük, hogy vélekednek a szakértők a szanszkrit *manth*- és szláv *met*-tők összetartozásáról; találtak talán ők is a szanszkrit szóokban olyan alapjelentést, a mely a szláv szókból kitetsző alapjelentéssel össze nem egyeztethető? tudnak-e valamit arról, hogy ott nem a keverés, hanem a «szétütés» az alapfogalom? Én sehol ennek semmi nyomát sem találok, mindenki tökéletesen egynek tartja a két nyelv szavaiból kifejezhető tőt és annak alapjelentését. Természetesen nem idézhetem mind a kiváló tudóst, a kik nem kételkednek abban, hogy a szanszkrit és a szláv szók egy töből hajtottak és hogy e tö alapjelentése a keverés; meg kell egy kis, de válogatott csapattal elégednem: idézem UHLENBECK *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache* 1898 című művét, a melyet M. is fölvelt forrásai közé, azután BRUGMANN *Grundriss der vergl. Gramm. d. indog. Spr.*² 1897 című, messze földön híres könyvét és végre VONDRÁK kitünő óbolgár nyelvтанát (*Altkirchenslavische Grammatik* 1900). UHLENBECK a *manthás* a. ezt mondja: umrührung, quirlung; rührtrank, rühr-löffel, butterstößel, vgl. aksl. *matü* turba, zu *mathnáti*; *mathnáti* a. pedig ezt olvassuk: *mathnáti*, *manthati*, *máthati* schüttelt, rührt,

*) Tévedés volna azt hinni, hogy az említett lengyel *met*, *zamet*, *metny* tulajdonképp nem is ide a *mat*- alá tartozik, hanem az előbb tárgyalt *met*- csoportba. Az ószlovén *e*, *a*-nak korántsem felel meg a lengyelben is egyszerűen *e*-*a*; a lengyelben összefolyt a két nasalis vocalis, úgy hogy *e* megfelel rövid *e* és *a*-nak, *a* pedig hosszú *e*-nek és *a*-nak v. ó. ószl. *petükü* magy. *péntek*: l. *pátek* (a *p* jésütése mutatja még, hogy eredetileg *e* következett!), ószl. *obračĭ* m. *abromes*: l. *obrecz*.

quirlt u. s. w., vgl. pām. *māndam* rühre um (?) und ausserhalb des arischen ksl. *meṭa* mische, verwirre, lett. *mentēt* mit der Schaufel rühren, lit. *mentūris*, *mentūrė* quirl, rührstock. BRUGMANN így csoportosítja a szókat: Lit. *mentūri-s mentūrė* 'Quirl, Rührstock', aksl. *meṭa* 'ich rühre um': ai. *mántha-ti* 'er rührt, dreht', aisl. *mondull* 'Drehholz' I, 387; egy másik helyen pedig emígy szól: Lit. *mentūrė* 'Quirl', aksl. *meṭa* 'ich rühre um, verwirre': ai. *mántha-ti* 'er rührt, dreht, quirlt, osk.-umbr. *mamphur* 'ein Stück der Drehbank' u. o. 716; hasonló módon nyilatkozik Br. az 522. l. 571. § és az 536. és k. l. VONDRÁK-nál, a ki nagy gonddal és alaposzággal hasonlítja össze az óbolgár szókat a többi indogermán nyelvek szavaival, ezt a csoportosítást találjuk: *meṭa*, *meṭti* und *meṭiti* turbare, lit. *mentūrė* 'Quirl', ai. *mánthati* 'er rührt'.

M. előszavában, a mint már az előszóban említettem, azt mondja: «Az árja nyelvek köréből vett idézeteimet s fejtegetéseimet korunk legnagyobb szaktekintélyeinek műveiből merítettem», l. IV. l. — hát én azt hiszem, ezek a szaktekintélyek ugyancsak ráznák a fejüket, ha látnák, hogy M. e helyen a műveikben talált adatokból milyen következtetéseket vont le.

4. *Csëka*. Van M. könyvének egy tulajdonsága, a mely külön kihívja figyelmünket: a tájszó magyarázata; ezekben valóban remekel a kombináló tehetsége, úgy hogy ezek a fejtegetések mindenképpen megérdemlik, hogy külön bokrétába kössük, szándékom is ezt valamikor megtenni, de vétek volna a *csëka* szót a többi közé keverni, annyira nevezetes ez a szó. Hogy ez mit jelent? Hát disznót is meg malacot is, még pedig nem a Kaukázusban, hanem — Udvarhely- és Háromszékmezőjében. Hiába kételkedik ebben az olvasó, ennek így kell lennie, mert ha M. miatta elkalandozott a Kaukázusba, sőt még tovább az árják őshazájába, hát bizonyosan előbb alaposan körültekintett itthon és összehordott mindent, a mit csak e szóról meg lehetett tudni. Lássuk, mit talált.

«59.* Magy. csëka «disznó, schwein» (Udvarhely m.); malacz; ferkel» (Háromszék; MTjsz.) — *czikus* «malacz; ferkel» (Zemplénm.; u. o.). < Kaukázusi: kubacsi *žika*, kaitach *žaka*, varkun *žaka*, avar *čuka* «schwein» (a *-ka* helyett *-ra* képzővel:) akuša, chürkilin *cura*, *suira* id. Valószínűleg ősi árja átvétel: v. ö. szkr. *sūkará* eber, schwein . . .»

A többi nem tartozik már közvetlenül a magyar szó magyarázatára, következik a kommentár, a mely emígy kezdődik:

«Bár a magyar tájszó csak kis területen ismeretes, mint az idézett alakok mutatják, igen régi koroknak lehet maradványa. Alakilag pontosan megfelel a *csëka* a kaukázusi *žika*, *cuka* szavaknak, melyek-

nek szókezdője eredetileg *c*, *č*-féle hangnak (azaz nem: *ž*-nek) fölvéve az árja egyezésekkel is egybehangzó (v. ö. még a *cura*, *suira* változatokat).»

Nem ok nélkül idéztem a látszólag ránk nézve teljesen közömbös «*cura*, *suira* változatokat» is, a melyekhez a *cséka* szavunknak természetesen semmi köze sem lehet, M. czikke ugyanis a végén még egyszer nagyot esattan és e csattanás előkészítéséhez kellett a *cura*, *suira* is:

«A kaukázusi *cura*, *suira* «schwein» szóval vethető talán egybe a magy. *csürhe* «fiatal, hizlalóba még nem fogott disznók csordája» (MTjsz.).»

No de ezzel a *csürhé*-vel nem akarok foglalkozni, elég ha megtudjuk, hogy a *csürhe* szó valószínűleg **csürr(e)he*-ből keletkezett és hogy a szó végső része, a **r(e)he*, «nyáját» jelentett, a mint ezt az összetét *rāj-au* és egy pár, részben elég furcsán idézett kaukázusi szó bizonyítja. A *csürhe* szót csak is azért említettem, hogy az olvasó újra meg újra lássa, hogy a kaukázusi hatás mennyire át meg átjárta a magyar nyelvet: egy és ugyanaz az árja szó a kaukázusi nyelvek közvetítésével *cséka* alakban jutott a nyelvünkbe, azután «*ka* helyett *ra* képzővel» más kaukázusi nyelvből *csür*-alakban, de ehhez hozzáförnt még egy valószínűleg szintén kaukázusi szó és így lett (**csürr(e)he*) *csürhe*. A kaukázusi hatás valóban rendkívüli nagy lehet, hiszen M. nem ismer egyetlen egy kaukázusi nyelvet sem, mégis ennek a hatásnak mennyi nyomát tudta így is fölfedezni!

De maradjunk most csak a *cséka* szónál, hát valóban disznót jelentene meg malacot? M. a MTsz.-ra hivatkozik, abban tehát nem lehet kételkedni, hogy a jelentést helyesen állapította meg. Mit is mond a MTsz.?

«*Cséka*: 1. disznó (Udvarhely m. MELICH JÁNOS); 2. malac (Felső-Háromszék m. MELICH JÁNOS).»

Nem tűnt föl M.-nak különösnek, hogy MELICH JÁNOS-tól kell megtudnunk, hogy a disznót Udvarhelymegyében és a malacot Felső-Háromszéken mikép híják, hogy eddig senki sem tartotta azt érdemesnek följegyezni, úgyhogy olyan embernek szóbeli közlésére szorúlunk, a ki sem az egyik megyében, sem a másikban hosszabb ideig nem tartózkodott. Én nekem sohasem volt sem okom, sem kedvem a *cséka* szó eredetét megfejtani, de nekem ez nyomban szeget ütött a fejembe, hogy hát ezt éppen MELICH tudja csak. Nagy óvatosan és külön-külön, úgyhogy az egyik nem is tudta, hogy megkérdeszem a másikat is, és időközben nem is beszélhetett a másikkal, kikérdeztem a két cselédemet, a kik ugyancsak udvarhelymegyeiek (Alsó-Siménfalváról valók) és kitént, hogy

egyik sem hallotta, hogy valaha az ő megyéjükben valaki «cséká»-t vett volna, vagy ölt volna, vagy belőle evett volna. De igenis tudtak mást, a mit mi többiek is tudtunk más forrásokból, tudták ugyanis, hogy a disznót úgy hívogatják, hogy *cskë! cskë!* és úgy kergetik el, ha azt mondják, hogy *csika ne!* vagy *cskő me!* A malaczt meg olyan befeléjített *cz! cz!* hanggal hívogatják, hogy le sem tudom hirtelenében írni. Hiszen ezen nincs is mit csodálkoznunk, mikor a gazda disznóval, malaczzal beszél, alkalmazkodik az állathoz, igyekszik azokat a hangokat megközelíteni, a melyeket az állat maga hallat, csak hogy megértesse magát vele, azért hát a disznóval *csamcsogva* beszél, hogy azután *csëka, csika, cskë, cskő, cska* vagy éppenséggel le nem írható hangokkal hívogatja-e, az teljesen mellékes, a disznónak jó így is, ha megérti. Ezzem ágában sincs tagadni, hogy akárhányszor a nyelvnek egy közönséges szava keveredik bele a hívogató szólásokba, hogy kiinduló pontúl szolgál, de ha egyszer ilyen használatra fogják, erős romlásnak, teljes elferdítésnek van kitéve, úgyhogy fölötte óvatosaknak kell ilyenkor lenniök — a kaukázusi nyelvészeknek.

Most pedig nézzük, valóban oly szűk körben ismeretes-e a *csëka* szó, a mint M. el akarja velünk hitetni, tényleg csak MELICH JÁNOS hallotta, illetőleg jegyezte azt föl. Hát disznó, malacz jelentéssel csak MELICH ismeri, az igaz, de ha csakis ő ismeri, akkor talán szabad abban kételkednünk, hogy egyáltalában van-e ilyen jelentése;*) abban azonban, hogy azonos a M.-től tárgyalt *csëka* szó a disznóhívogató *cséká*-val, illetőleg különféle változataival, egy perczig sem lehet kételkedni. Már pedig ezt a *cséká*-t igenis jól ismerik forrásaink. Udvarhelymegyéből a Nyr. a következőket közli: Malacz- és disznóhívás: *cskő, cskő; csëka, csëka*, malacz- és disznóhajtás: *hecscs; hecscs el, hecscs ki, hecscs ki ne* 12 : 477. Háromszék megyéből az orbai járásban a disznót úgy hívogatják, hogy *csëka, csëka, csëka!* elúzik pedig így: *csënika ne! húj ki* Nyr. 7 : 190. Vagy hogy közelebb jussunk a MELICH-től megjelölt területhez, ugyancsak Háromszéken Csernáton községben a megfelelő hangok ezek: *Csëka csë, cskő, cskő! pucsi me! csënika me!* u. o. 5 : 285. Csik-Sz.-Mihályon a disznónak *disznyó* a becsületes neve, hívogatják pedig emígy: *csëka, csëka, csëka, cska-cska-cska, maci-maci-maci*, ha kergetik, azt mondják, hogy *csëka nye* vagy *háj nye, húj el*,

*) Megkérdeztem KOLUMBÁN SAMUT és HORGER ANTALt, s mind a kettőtől azt az értesítést kaptam, hogy a *csëka* nemcsak malacz- és disznószólóingatás, hanem a malaczt a székelyek nevezik is *cséká*-nak. Pl. «Ez osztáng a szép *csëka!*» «Jere, nézzük még a *csékákat!*» «Mégdöglött égy *csékánk.*» HORGER azonban hozzát teszi, hogy egyik-másik közlője szerint csak a gyermeknyelvben használják a szót, s KOLUMBÁN is azt mondja, hogy legtöbbször a gyermekekkel beszélve használják, máskülömben csak tréfásan.

hëcc nye, heccs el nye u. o. 30 : 493. Nem tudom, melyik Bácsfalún a sertést így csalogatják: *csök, csök, csök!* u. o. 4 : 184. De figyelmet érdemel mindenesetre az is, a mit a Királyhágón innen hallunk egyes helyeken, különösen a szatmármegyei *czikka, czikka, czikka* hívogatás Nyr. 7 : 93, már a zemplénmegyei *czikus* «malacz» miatt, a melyet M. szintén kaukázusinak tekint. Világot vethet az egész kérdésre, a mit Bajmokon Bács megyében hallani, mikor disznót hívogatnak: *cza k(o)cza* (alig hallható *o*-val!), az sem érdektelen, hogy Dergecsen Zalamegyében a malaczo: *czocza, czocza, czocza!* szólítgatással hívogatják. *hüccehe*-vel pedig kergetik Nyr. 3 : 479, míg más közlés szerint Veszprémben a disznót hívogatják hasonló módon: *coca, në, në* u. o. 6 : 284.

Ha M.-nak bátorsága volt, a nyelvképzésnek és nyelvfejlődésnek e homályos sarkába is belevilágítani, mind ezeket és sok más adatot is tekintetbe kellett volna vennie, azonkívül figyelemre kellett volna méltatni a többi állathívogató szókat is, hiszen kétségtelen, hogy itt talált volna csak igazán hálás térre az ő kaukázusi nyelvészkedése! Vagy nem fölületesség, mikor M. megállapítja felségjogánál fogva, hogy «alakilag pontosan megfelel a *csëka* a kaukázusi *zika, cuka* szavaknak» és a *cuka*-hoz még közelebb álló *cuga, cuga, cuga*-ról említést sem tesz, a melylyel Marosvásárhelyt hívogatják a malaczo? Vagy mit tartunk M. alaposágáról, ha abból, hogy a Szilágyságban a *csikós-t csukás*-nak hívják, ki tudja olvasni, hogy a magyar *csikó* szorosán összefügg az avar és lák *ëu* «ló» szóval (a székely *csitkó* és bodroglői *csidu* megint más kaukázusi forrásból kerültek!), de nem veszi észre, hogy hisz az az avar *ëu* tisztán, továbbképzés nélkül*) is él még nyelvünkben hisz Csik-Sz.-Mihályon úgy kergetik el a lovat, hogy: *cú nye, cú még ide nye!* Hogy az avarok azt mondják, hogy *ëu*, a csikszentmihályiak azonban azt, hogy *cú*, azon bizonyosan M. fog legkevésbé fönnakadni — ő hangtani kérdések dolgában nagyon liberális, mégis nagy megnyugtatónkra szolgál, hogy az oláh nyelvben megtaláljuk még az eredetibb *cs*-hangot, mert kétségtelen, hogy az oláh a «*ëioa*» (ejtsd *csoa*) lóelnevezést csak a magyaroktól vehette át, hisz ő maga tudtommal soha sem járt a Kaukázusban, ez az oláh *ëioa* pedig legalább olyan jól illik az avar *ëu* «pferd»-hez, mint magyar *csëka* az avar *ëuka* «schwein»-hoz. A *csëka* szóval annyiban is rokonságot mutat ez az oláh lóelnevezés, hogy szintén csak akkor használja az oláh, mikor a lovat hívó-

*) «A tájnyelvi *csika, csuka* (*csukás*) alakok után idulva bizvást vehetjük a *csi-kó*-t (talán a cserkesz *ëizu, ëëxu* alakot utánzó) magyar kicsinyítő képzésnek és alapszavát a kaukázusi *ëy, ëu* «pferd» szóval azonosnak annál is inkább, minthogy a kaukázusi alapon nyerik magyarázatukat a *csëna, csënu, csëra* «csikó» nevezetek is» !!! l. 204. l.

gatják, I. *Şezătorea*, III. köt., 189. I.: *pfprreioa* «un mod de a chema calul» (a *ciora* előtt álló *pfprr* hangutánzó toldalék).

De mert már a *csikó*-nál tartunk, miért nem aknázza ki M. jobban mind azt a tanúságot, a mely a *csikó*-nevekből meríthető? M. bizonyosan helyesen magyarázza a teljesen elszigetelt nógrádmegyei *csina* szót a kaukázusi *cyeni* stb. lónevekből, a melyekkel a baranyamegyei *ber-gány* «tüzes ló» második része is szorosan összefügg — hja, a kaukázusi nyelvészet valóságos varázsvessző! — de miért nem magyarázta meg nekünk a *cseka* szó egészen hasonló mellékalakját a *cseniká*-t is az ő mélyre ható kaukázusi tudományával? A hasonlatosság legalább meglepő. A disznót, a mint láttuk, Háromszéken úgy hívogatják, hogy *cseka*, *cseka*, *cseka*, elkergetik pedig így: *csenika ne!* vagy pedig Csernáton községben a hívogatás: *Cseka csé, cskö, cskö!* a kergetés hangja: *csenika me!* Hát ehhez nem kitűnően illik, ha Mezőtúron a *csikó*t így hívogatják, hogy *ne-csina-ne* (elhajítják azzal, hogy: *csit-ta-ne*)? Ha a *csina* semmi egyéb mint a *csikó*-nak más kaukázusi elnevezése, hát fejemet teszem rá, hogy a *csenika* meg nem egyéb a *cseka*-nak egyszerű változásánál, más időben más kaukázusi nyelvből átvett párjánál. Látnivaló, milyen fogytékos még M. nagy műve, milyen gazdag aratás vár itt még — a kaukázusi nyelvészkedésre!

ÁSBÓTH OSZKÁR

Külföldi irodalom.

Finnisch-Ugrische Forschungen. Band II. Heft II. (PAASONEN H. Über die türkischen lehnwörter im ostjakischen. — QVIGSTAD J. Einige nordische lehnwörter im lappischen. — SETÄLÄ E. N. Zur etymologie von Sampo. — *Anzeiger*, heft 2. Besprechungen. Mitteilungen.

Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. XIX. (G. J. RAMSTEDT: Über die Konjugation im Khalkhamongolischen). — XX. (K. NIELSEN: Die Quantitätsverhältnisse im Polmaklappischen).

NIELSEN KONRAD. Lappalaisten murteiden tutkimisesta. (A lapp nyelvjárások tanulmányozásáról). Helsingfors.

WICHMANN YRJÖ. Kurzer Bericht über eine Studienreise zu den Syrjänen 1901—1902. (Különnyomat a Finnugor Társaság Journaljának XXI. kötetéből).